

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS FOLYÓIRATA • 20. ÉVFOLYAM • ŐSZI SZÁM • ÁRA 600 Ft.

POSZTORGANIKUS ÉPÍTÉSZET
WRIGHT ÉS A MAGYAR SZERVES ÉPÍTÉSZET
VÁNDORDIPLOMÁSOK 2007–2008
AZ ÉPÍTÉSZET SZELLEMI DIMENZIÓJA
A TERVEZÉS HELYZETÉRŐL

MELLÉKLET: A KÉT HÁBORÚ
KÖZÖTTI ÉPÍTÉSZEK ÍRÁSAI
BARANYAI KATALIN TANULMÁNYA

2009/3

ORSZÁGÉPÍTŐ

HUSZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK SZÁM

KÖS KÁROLY
EGYESÜLÉS

nka
Nemzeti Kulturális Alap

- 3 Wesselényi-Garay Andor: Posztrognikus építészet
– a kortárs magyar építészet új fejezete
- 5 Helyes Gábor: A magyar szerves építészet Wright felől nézve
- 10 Szerves építészeti tábor Sárospatakon
- 14 A Kárpát-haza temploma, Verőce
- VÁNDORDIPLOMA 2007–2008
- 15 Török Ádám
- 34 Dobrosi Tamás
- 22 Pieter van der Ree: Az építészet szellemi dimenziója
- 27 Karl-Dieter Bodack: A 20. század építészetének néhány szellemi forrásáról
- 31 Peul-Gerhard Reeh: A szubsztanciák átszellemítése
- 36 Varga Illés Levente: fenntartHATÓSÁG
- 42 HÍREK

E számunk melléklete: ÍRÁSOK – Baranyai Katalin tanulmánya

A címlapon és a belső borítókön: Makovecz Benjamin felvételei
a *Folytatni a teremtést* című kiállítás megnyitójáról.
A hátsó borítón Gerle János felvétele.

KÁLMÁN ISTVÁN, KAMPIS MIKLÓS, MAKOVECZ IMRE, AXIS Építésziroda Kft., BALOGH LEVENTE, BAU-SYSTEM Építőipari Szolgáltató Kereskedelmi Kft., BEÖTHY&KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft., BODONYI Építész Kft., BOGOS ERNŐ, CSÍKY és Társa Beruházásszervező Kkt., DÉVÉNYI és Társa Építész Kft., EKLER KÁROLY, ESZENYI ÁKOS, ESZTÁNY GYÖZŐ, FARKAS MIKLÓS, FRISCH MIHÁLY, GERLE JÁNOS, HADAS Múterem Kft., HUNGARO-THERM Épületgépészet, KOMÁRY ÉPÍTŐ Kft., KÖR Építész STÚDIÓ Kft., KŐSZEGHY ÉPÍTÉSZET Kereskedelmi és Szolgáltató Bt., KVADRUM Építész Iroda Kft., LITKEI TAMÁS GYÖRGY, MAKONA ÉPÍTÉSZIRODA KFT., MEDITERRÁN KERÁMIA Kft., MÉRMŰ Építészeti és Környezetvédelmi Szövetkezet Kft., MÜLLER CSABA, NRZST Építésműhely Kft., OPEION Bt., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PAPP VILMOS, PARALEL Építésziroda Kft., SÁROS és TÁRSA Építésziroda Bt., TÁJRAJZ Bt., TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., UNITEF –83 Műszaki Tervező és Fejlesztő ZRt., VÁNDORÉPÍTÉSZ KFT. TÁMOGATÓK: Bonex Építőipari Kft., Compant Stúdió Kft., Arker's Stúdió Kft., Farkas Építésziroda, Felületkémia Kft., Forma Rt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1034 Budapest, Kecse utca 25. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Zsigmond László. Felelős szerkesztő: Gerle János; e-mail: gerlej@t-online.hu. Lapterv, tipográfia: Makovecz Benjamin; e-mail: makoveczb@mail.datanet.hu. Nyomás: Julianus Kft., Budapest. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen. Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés az alábbi címen: Artbureau Kft. 1065 Bp. Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabk@freestart.hu. Egy szám ára: 650 Ft. Előfizetési díj a 2009. évre 2500 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. MEGVÁSÁROLHATÓ: Budapest Galéria, D2K (1066. Bp., Ó u. 19.), UR Könyvkiadó Ker. és Tipográfiai Stúdió Kft., Éghajlat Könyves Kávézó (1117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.), Fehér Ló Fia Könyves bolt (Bp. VIII. József u. 8.), Gondolat Kiadói Kör, Heltai Gáspár Könyvesbolt (1054 Bp., Alkotmány utca 12.), Írók Boltja (Bp. VI. Andrassy út 45.), Parnasszus Kiadó Kft. (1065 Bp., Andrassy út 45.), Kós Károly Alapítvány/Artbureau Kft. (1065 Bp., Nagymező utca 4.), Lira és Lant Rt. Szakkönyvtáruháza (Bp. VI. Nagymező u. 43.), Litea Könyvesbolt és Teázó (Bp. I. Hess András tér 4.), Lord Extra Kft. könyvesboltja (6800 Hódmezővásárhely, Andrassy út 5-7.), Lyra Könyvesház (2600 Vác, Piac utca 1.), Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Örpacsrta utca 2.), Püski Kiadó Kft. (Bp. I. Krisztina krt. 26.), Rádai Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.), a SZKITIA Nagykereskedés (Bp. XI. Ménesi út 1/a.), TLA, Vanyonkezelő és Hasznosító Kft. (1125 Bp., Szilágyi Erzsébet fasor 22/b), Budapesti Teleki Téka (1088 Bródy Sándor utca 46.), Vince Kiadó Műcsarnok könyvesboltja (1146 Bp., Dózsa György út 37.) Az *Országépítő* honlapjának címe www.orszagepito.hu

Az Iparművészeti Múzeumban szeptember 13-án zárt a Kós Károly Egyesülés fennállásának 20. évfordulójára rendezett kiállítás, a *Folytatni a Teremtést*. A Múzeumok éjszakáján megnyílt kiállítás azzal a sikerrel indult, hogy a legtöbb látogató az Iparművészeti Múzeum „öko-programjait” kereste fel, így a tárlatot több, mint 13 ezer látogató nézhette meg az első éjszakán. A *Vándorépítések világhálója* jelent meg a *Magyar Építőművészet és az Örökség* címlapján, ezzel a képpel számolt be több újság is a Múzeumok éjszakájáról.

Előző számunk, amely a kiállítás előkészítésével egy időben készült, több képet közölt a kiállított anyagból, de teljeskörű katalógusként nem szolgálhat. Terveink szerint a következő szám ad számot részletesen a kiállítás anyagáról és fogadtatásáról. Ugyanígy a kiállításához kapcsolódó nemzetközi konferencia anyagát is a későbbiekben tudjuk Olvasóinknak átadni. Az augusztus utolsó napjaiban le-

zajlott kétnapos dunántúli tanulmányúton kilencvenkét külföldi érdeklődő vett részt, a piliscsabai konferencián elhangzott előadásokat mintegy százötven résztvevő hallgatta végig. Az előadásokról videófelvétel készült, ennek alapján szeretnénk jövőre a teljes anyagot szerkesztett változatban publikálni.

A szerves építészet értelmezéséhez, mai viszonyaink közötti jelentéséhez jelent vitaanyagot az a három tanulmány, amelyek közül az elsőt, Kőszeghy Attiláét előző számunkban közöltük. Most Wesselényi-Garay Andor és Helyes Gábor felkérésünkre írt cikke következik, örömmel vesszük Olvasóink ezekkel kapcsolatos észrevételeit. Számunkban közöljük továbbá a *MA (Mensch und Architektur – Man and Architecture) Newsletterben* megjelent három cikk fordítását, amelyek ugyanezzel a kérdéssel foglalkoznak. Szerzőik közül ketten a piliscsabai konferencián is előadtak. (G. J.)

Fent: a konferencia résztvevőinek egy csoportja a Tihanyi Apátság előtt; lent: a kiállítás részletei:
lent balra: Blazsek Gyöngyvér bútorai Csete Ildikó textiljeivel; jobbra: az első Goetheanum és a rárósmulyadi kápolna modellje.

Wesselényi-Garay Andor: POSZTORGANIKUS ÉPÍTÉSZET – A KORTÁRS MAGYAR ÉPÍTÉSZET ÚJ FEJEZETE

E rövid tanulmány téziseként kívánom megfogalmazni, hogy a magyarországi kortárs építészet egy jelentős és ikonografikusan jól azonosítható csoportja művészeti, kulturális és stílári erővonalak mentén rendeződik, mely mennyisége okán is indokoltá teszi egy új fogalom bevezetését. Ez a fogalom a posztorganikus építészet, amely a kortárs magyar építészet olyan állapotát jelöli, melyben a Makovecz Imre nevével fémjelzett organikus építészet második és harmadik hulláma, valamint az észak-európai téglamodernizmus magyarországi alkalmazását problematizáló építészeti formálási és kulturális törekvései szerencsés módon találkoztak. Turányi Gábor, Nagy Tamás, Zsuffa Zsolt és Kalmár László; Erhardt Gábor, Salamin Ferenc, Jánosi János és Turi Attila építészetének vonatkozó darabjai jelentik a posztorganikus építészet legjellemzőbb példáit. Ezek a példák leginkább a téglamodernizmus használatával írhatóak le.

Egészen rendkívüli teljesítmény az, hogy húsz esztendővel a generációk életét meghatározó politikai rendszer-változás után a magyar építészet eljutott önazonosságának oly mértékű definiálásáig, amit ez a rövid írás sugall. Hogy valóban létezik autonóm építészeti törekvéseknek olyan csoportja, amit leginkább a téglamodernizmus jellemezhetünk. Különösen figyelemreméltó ez annak ismeretében, hogy Magyarországon, melynek tájkarakterét a hegyek között elhelyezkedő, nagy kiterjedésű síkság, vagyis az Alföld határozza meg, a téglamodernizmus a 19. század végén hozta létre első alkotásait olyan házak képében, melynek funkcióit az akkori közvélekedés habozott a „magas” építészet kategóriájába sorolni.¹ Ipari épületek, tanodák, laktanyák, kórházak és vásárcsarnokok képezték eleinte azt a kört, amely mára építészettörténeti szempontból is a jegyzett darabok közé tartozik, sőt oly mértékű nosztalgiával fordulunk felé, ami jelzi: a korabeli téglamodernizmusban a budapesti eklektika és historizmus izgalmas építészeti ellenpontját üdvözljük. Az egyértelműen északi hatást mutató anyag ez időszaktól fogva annak a vitának a keretében állt, amely pontosan eme északi idegenszerű-

¹ vö: Ferkai András: „Tégla” in: Máté Gábor, Turányi Gábor: *Tégla*. Stalker Studio, 2002.

ség alföldi létjogosultságát kérdőjelezte meg. Ettől, valamint a két világháború közötti modern építészet európai – és amerikai – térhódításától függetlenül a téglamodernizmus mint anyaghasználat köré olyan formálási mód rendeződött, amely a 19. század vége óta folyamatos, egyre erősödő új tradíció létrejöttéhez vezetett. Ez a tradíció napjainkban éli virágkorát, amely olyannyira erős, hogy mindössze pár lépés választ el bennünket attól, hogy kijelenthessük: a mértékadó kortárs magyar építészet legfőbb karakterisztikuma voltaképpen a téglamodernizmus használata.

A *posztorganikus* jelző használata több szempontból is szerencsésnek tűnik. Egyrészt a szó valós jelentése tükrözi azt, hogy olyan helyzetről van szó, amely meghaladja az organikus építészetet, rögzíti az organikus utáni állapotot. Alliterációja a *posztmodern* ugyanakkor jelzi, hogy képviselői a modernizmus univerzalizáló tendenciái után a helyi jellegzetességekre adott válaszként értelmezik az alkotást, miközben a névadás ritmusa (*posztorganikus-posztmodern*) elfogadja a nagy elbeszélésekkel szembeni szkepszist, amely a jelenkort változatlanul jellemzi.

A magyarországi *posztorganikus* építészeti állapotot mint metszéspontot definiáló két, egymást alapvetően idegenül szemlélő irányzat rendkívül komoly azonosságot mutat a helyi szellemének kutatásában, bizonyos regionalista vonzalmakban, a sztárpépítészettel, valamint a stílusirányzatok divatjával szembeni kritikai ellenállásban. Ezeknek a csak részben építészeti attitűdöknek és a mögöttük álló, rendkívül heterogén szakmai közösségnek az olvasztótégelyeként az elmúlt tizenöt esztendőben a téglamodernizmus használata áll. A fentebb megnevezett *posztorganikus* építészetnek a téglamodernizmus szempontból csak akcidentális, tehát nem kikerülhetetlen vagy mitikus eleme. Jóval kisebb arányban, de találkozhatunk a természet, illetve a nyersfa kevert alkalmazásával is. Mindez igazolja a tanulmány tézisének azon elemét, amely a *posztorganikus* építészetet a magyar építészet olyan kereszteződésének, esetünkben szerencsésen hosszú ideig tartó állapotának tekinti, mely egészen addig fog tartani, ameddig új töréspont, vagy elágazás nem jön létre a tranz-, és szupermodernizmus legfőbb toposzának számító látszó, nyers vasbetonban rejlő plasztikai érték

kihasználásában. Az egyes építőanyagokhoz rendelt történelmi, társadalmi és regionális érték ma ugyanis a téglát fogadja el annak az építőanyagnak, amely a szocialista nagyipar jelentette erózióknak képes volt ellenállni. Ezzel el is érkeztünk azon okok bemutatásához, amelyek magyarázhatják a téglát kiemelten magas státusát a kortárs magyar építészetben.

Elsőként említendő tehát a téglát értékalapú választása. A szocialista nagyipar komplett szakmai tradíciókat tönkretető iparosított légkörében a tervezői szabadság és akarat a múlt század hatvanas éveitől kezdve egyre inkább háttérbe szorult. Az építészeti formálásról a lakótelepek iparosított építése során szó sem lehetett, így külön szenzációnak számított, ha egy tervező el tudta érni, hogy épülete ne előregyártott vasbetonból készüljön. A téglát igénye tehát a sztenderdizált építési mód elleni ellenállás szimbóluma lett, amely párosult azzal az európai, s Magyarországon különösen erős tradícióval, amely az épületet az idő múlása ellen emelt jelként, emlékműként fogja fel. Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben a tervezők választása nem a magyarországi éghajlatnak, a telenként húsz-huszonöt fagyási ciklusnak ellenállni képtelen fára esett.

A téglát jelentősége a nagyipari termelésben szükség-szerűen összeomló építőipari morál részleges fenntartásában is szerepet játszott. Ezt az anyagot pontosan, a kézművesség szabályai szerint kell rakni, ahol nincs lehetőség az utólagos vakolásokra, eltakarásokra. Egy téglaburkolatú épület természetesen az építészeti részletezettség, csomóponti megtervezettség ígéretét és lehetőségét is hordozta, amely úgyszintén kirítt a tervezővállalatok normájából. Ez a napjainkig tartó, monomániás részletezettség bizonyos regionális felhangokkal egészült ki azután a nyolcvanas esztendő végén. Az emberi kéz által a földből vett és tűz által égetett agyag² a földhöz, tájhoz és régióhoz kötöttség szimbólumaként kezdett viselkedni. Magyarország területének nagy része alkalmas arra, hogy a földből agyagot vegyenek, majd azt téglává égezzék ki, így a helyi anyagból készült téglát az épület helyhez-tartozásának szimbólumává, sőt közvetítőjévé vált. Ezen az építőanyagon keresztül válhatott a táj és a tradíció részévé az épület úgy, hogy közben a formálása elkerülhette azt a mitikus múltidézést, amivel a magyar organikus építész az első társadalmi sikereit aratta. Az építőanyag földhöz kötöttsége természetesen teremtette meg a bontott téglát kultuszát azokon a területeken, amely már nem volt alkalmas a helyi gazdaságos téglatermelésre. Ezekben az esetekben az egykoron

² Fritz Höger: „Megjegyzések az építőművészetről és a mai kor nyers-tégláépítéséről” in: Tér és Forma 1929. 155-164. idézi: Ferkai, i.m.

az építés helyszínén, vagy annak közvetlen közelében álló épületek elbontott anyaga képezte az új ház szerkezetét is, aminek során a bontott téglát nem vertikális, hanem időbeli, horizontális közvetítővé válhatott múlt és jelen között. E két elem, a helyi bontott és új égetésű téglák – megnyugtató választ adtak egy, a magyar építészársadalmat mintegy százötven esztendeje foglalkoztató kérdésre: mitől lesz *magyar* építészet a magyarországi építészet.

Mint látható, a magyarországi építészeti aranygeneráció egy komoly hányada logikus, történelmi és építési hagyományokon keresztül jutott el a téglát életműszerű alkalmazásához. Nem tudunk azonban hasonló okokat felmutatni a fiatalabb generációnál, amelynek úgyszintén egyre szélesebb csoportja választja építőanyagként téglát.

Ennek magyarázata a normakövetésben áll. A normakövetés – vagy durva sommázattal – a másolás az individuális építészeti és művészeti tevékenységet előtérbe helyező korban rengeteg kritikai kérdőjelet kap, mégis elengedhetetlen ahhoz, hogy – George Kublerre gondolván³ a tradíció, bármilyen tradíció létrejöhesse. A fiatal generáció számára a téglahasználatot értékválasztásként megélt mesterek váltak példaképpé, és ezt elősegítette azok emberi etikai magatartása is. E normakövetés indokai között természetesen a magyarországi építészsképzés, illetve a posztgraduális kurzusok csúcsának számító Mesteriskola működése is előkelő helyet foglal el. Kicsiny nemzetként a meghatározó építészeti elit tagjai néhány nagy, a II. világháború után tevékenykedő mester istállójából származnak, akik a háború alatt folytatott dániai, illetve később angliai ösztöndíjakkal hozták haza a téglát szeretetét. E szakmai normákat vette át a jelenlegi elit, amely érthetően napi gyakorlata és oktatási tevékenysége révén adja tovább mindezt a fiatalabb generációnak.

Ezt a folyamatot természetesen már átszővi az építészeti siker és boldogulás ígérete is. A legújabb nemzedék számára a téglát alkalmazása egyfajta záloggá vált a sikerre, arra, hogy a vezető és jegyzett építész klubjába léphessen. Az így létrejött zárláncú formaáramlás olyan újabb, napjainkon messze túlmutató lendületet adott a magyarországi tégláépítészetnek, melynek hajtómotorjaként nem feltétlenül az etika, hanem a személyes – és érthető – szakmai elismertség utáni vágy dolgozik.

E folyamatok természetes módon találkoztak a nemzetközi sajtóban már számtalanszor elemzett organikus

³ Kubler, George.: *The Shape of Time*. Yale University Press, 1962. Kubler rendkívül szimpatikus elmélete abból indul ki, hogy stílustól függetlenül a művészet történetét bizonyos formaproblémák változása jellemzi.

építészet második generációjának törekvéseivel. Ők Makovecz Imre politikai ellenállását feladva – lévén megszűnt az ellenség – olyan forma- és anyaghasználati kísérletekbe kezdtek, amely az építési gyakorlat és a formák tradicionalizmusa mellett konformmá tehető egy történelmi kis- vagy akár nagyváros környezetében is. Szükség-szerűen bukkantak rá a téglára, amellyel a városi tűzfalak kopár látványára rímelve az igazodás eme új fajtáját is megteremtették. A téglát ily módon közvetítővé vált. A korábban jellemzően vernakuláris környezetben megélt organikus építészet számára – az anyag törvényszerűségeinek megfelelő, stilizált ornamentikával – biztosította a

városi jelenlétet, ugyanakkor a fent említett földhöz kötöttség útján az alapvetően modernista (urbánus) trenírozású építészeti számára pedig természetes átjárást tett lehetővé a rurális és a városi tájak között.

A dichotómikus vitákban könnyen elvesző magyarországi építészet ritka viselkedési nyugvópontra jutott a téglát alkalmazásán keresztül. A modern építészet lakó- és szociális elveit nem tagadván, a hely – akár városi, akár rurális – értékének és építési tradíciójának fenntartásával két, korábban egymásnak feszülő irányzat metszéseként olyan építészeti állapot jött létre, melynek jelölésére a *posztorganikus építészet* fonémája a legalkalmasabb.

Helyes Gábor

A MAGYAR SZERVES ÉPÍTÉSZET WRIGHT FELŐL NÉZVE

„... minden kör köré egy nagyobb kör vonható...”
(Ralph Waldo Emerson)

A magyar szerves építészeti apostolai három-négy forrást jelölnek meg kiindulópontjukként: a magyar népi építészeti és őshagyományt, a Rudolf Steiner alapította antropozófiát, a szecesszió Lechner, Kós és Gaudi fémjelezte törekvéseit, valamint Frank Lloyd Wright organikus építészetét. Az alábbiakban – elsősorban Makovecz Imre és Csete György munkái alapján – röviden megkísérelném bemutatni, mennyit vett fel Wright gondolataiból a magyar szerves építészet, és mi az, ami még alapvetően hiányzik belőle.

Építészettel nem érdemes vitatkozni. Komplette életműveikkel még kevésbé. Amikor a lehetséges sok-sok fontos szempontból egyet kiemelve a wrighti építészetfelfogás irányából vetek némi fényt a magyar szerves építészetre, azt nem kritikai szándékkal, hanem a wrighti organikus építészet hiányolva teszem. Egyetlen okom van csupán: én így látom őket.

Maga az organikus építészet fogalma Frank Lloyd Wrighttól ered. Ő definiálta így kényszerűségből a saját művészetét, melyet eredetileg, a Bauhaus fellépéséig egyszerűen modern építészetnek nevezett. Wright minden tekintetben modern felfogású alkotó volt. Teljesen a jövő felé fordult figyelmével, bátran alkalmazta kora legújabb

épületszerkezeteit eredendően új épület- és térfelfogásának kifejezése érdekében. Úgy vélte, a modern iparosított technika szörnyűségei akkor jelentkeznek, ha régi, már meghaladott eszméket szolgálnak velük új köntösben (a szoc- és kapreál stílusépítészetben), vagy – mint a Bauhaus és Le Corbusier –, ha az embert állítják a technika szolgálatába.

A magyarországi szerves építészet a világ organikus építészetében egészen különleges helyet foglal el. Létrejöttét, hangsúlyait alapvetően meghatározta a XX. századi eltorzított magyar történet, a szerves fejlődést lehetetlenné tevő durva mechanizmusok beavatkozása. Ennek a II. világháború utáni államosított rendszere – egy rövid, klasszicizáló korszakot leszámítva – lényegében az Internacionális Stílust emelte be egyedül támogatott építészeti eszköztárába. Ez egyrészt abból az öröklött provincialitásból következett, hogy a 30-as, 40-es években nálunk jószerivel alig hallhattak Wright épületeiről. Másrészt a szocreálból 1956 után kilábaló hivatalos építészetfelfogás a Bauhauson, illetve az erősen szektás, balos jegyeket mutató magyar CIAM csoporton kívül alig ismert (el) progresszívnek más korábbi modern törekvéseket. Hiába álltak a Berlinben diplomázott Domány Ferenc harmincas évekbeli legjobb budapesti művei (Szent István parki bérház, Margit krt. 15. – „Dugattyús ház”, Broadway mozi) nagyon közel Wright áramló tér- és formafelfogásához, és sokan mások is hiába próbálkoztak – jórészt ösztönösen – a Bauhaustól eltérő

Domány Ferenc: *Dugattyús ház*, Budapest, Margit krt. 15.

modern építészettel (például az eredetileg CIAM-os Rácz György). Sajnos 1950 után, mint „polgári stílust”, az ilyen, nem kellően dogmatikus modern törekvéseket teljesen elhallgattatták és száműzték az oktatásból is.

A kezdetek mindig meghatározóak. Weichinger professzornak hála (aki kivételesen ismerte és becsülte – bár nem értette – Wright építészetét), Makovecz már építészhallgatóként olvashatta Wright gondolatait – jellemző módon a hivatalos oktatáson kívül, bizalmas körben. Ám eléggé félreértve őket, a morrisi *Arts and Crafts* mozgalom amerikai ágához sorolta Wrightot. E korai tévedése később is fennmaradt: az organikus építészettel ma is az Arts and Crafts idilli, a kézműves hagyományokat felelőtlenül XIX. századi mozgalom örököséiként értelmezik nálunk. (Wright ide vonatkozó alapvető írását, az *Art and Craft of the Machine*-t a mai napig nem adták ki magyarul, pedig ebben ugyanúgy elhatárolja magát a naív kézműves *revival*-tól, mint harminc évvel később a Nemzetközi Stílustól.)

Paradox módon az elvhű kommunista és Bauhaus-hívő Major Máté segítette kiadni – ha jól tudom, a 70-es

Rudolf Steiner: Második Goetheanum

években – a *Testamentum*-ot, ami Wright legköltőibb írása ugyan, de teljességgel érthetetlen annak, aki csak ebből tájékozódhatott a wrighti eszmékről. Az építészhallgatóknak a 60-as 70-es években sem jutott több Wrightból, mint néhány elmosódott kép, esetleg a Wright-tanonc Bruce Goff meg Paolo Soleri félbolond hippiházainak fotói. (E sorok írója a 80-as évek elején is csak egyetlen – gótbetűs! – könyvet talált a teljes Műegyetemi könyvtárban Wrightról, 1910-ból). Esélyük sem volt rá, hogy élő valóságukban találkozzanak Wright házaival, pláne, hogy kijussanak tanulni Taliesinbe, Wright műhely-iskolájába, pedig az a hatvanas-hetvenes években még virágzott, veje, Wesley Peters vezetésével.

Ha a XX. századi magyar történelem „normális”, európai mederben halad, akkor talán Makovecz és társai Amerikába utaznak tanulni, és az egész magyar szerves építészet másképp alakul. A XX. század számos, meghatározó építész, pl. Alvar Aalto, Carlo Scarpa, Jørn Utzon fiatalon személyesen találkozhatott Wrighttal és műveivel. Ezzel szemben a történelmi deformáció a magyarok fejlődését is deformálta. Autodidaktákká kellett legyenek, elutasítva mindent, ami modern, hiszen a modernitásból csak annak torzképét láthatták. Közben Makovecz beleseretett – a szocializmusban betiltott – antropozófiát megalapító, számára megkérdőjelezhetetlenné váló, magát építészként is kinyilatkoztató Rudolf Steiner látnoki formáiba. A találkozás Steinerrel formailag egy antropomorf épület ideálját hozta el számára. Ezt az ember-angyal-démon arcú épületet – amit Makovecz az építés magyar szavaiból is igazolást nyerve nagyszerű művészi önkénnel vezetett át Steinert messze felülmúló formákba – alapvetően Steiner második Goetheanumja (1928, Dornach, Svájc) ihlette. A döbbenetes, példa és formai előzmény nélküli második Goetheanum végeredményében is inkább egy szimmetrikus, expresszív formavilágú, nehézkes koponya-szobor

Rudolf Steiner: Második Goetheanum

barlangszerű beltérrel, semmint valódi épület. (Utóbb a svájciak, érezvén a ház nem autentikus beltéri gondjait, a 90-es évek vége felé – egy szobrasszal! – beleeröltették a leégett első Goetheanum, egy teljesen más épület belső térére, maximálisra fokozva az abszurditást. Ehhez képest egy arcátültetés kismiska...)

Steinerrel ellentétben a másik nagy példakép, Antoni Gaudí igazi, professzionális építész volt. Az ő ideálja a gótikus katedrálisokat is felülmúló, támpillérek nélküli, tisztán nyomóerőket tartalmazó épületeszmény volt. Mint mélyen hívő keresztény, így remélte feloldani a szecesszió nagy rejtett hiátusát, nevezetesen az antik oszlop-gerenda építészet meghaladását. Ez a szerkezeti ideál – vagyis a húzóerőket az épületből száműző rendszere – meghatározó vonásává lett Makovecz és Csete építészetének is. Ami szinte kikövetelte a szimmetrikus magastetőt, miközben eleve lehetetlenné tette az egyenes tér- és tömeglezárást, a lapostetőt és a lebegő konzolokat, és ami alapjaiban meggátolta a szabadon áramló alaprajzi térszervezést. Vagyis tökéletes ellentéte volt annak, amit Wright modern téralkotóként megcélozott.

A két előd, Steiner és Gaudí egyedi stílusukkal ugyan kivonta magát koruk építészeti irányzataiból, ám épületeikben továbbra is a határoló forma uralkodott a közbezárt téren. Ezért, bár formailag megújították az önmagát sokszorososan túlélt, utáztatok utánzataiban regnáló klasszikus antik építészeidéal, mégis visszatérést jelentettek a formák világában élő archaikus korokba. Nyomukban Makovecz és Csete ugyanazt a jelszót kezdték hangoztatni, amire Gaudí és Steiner ellenfelei, a klasszikus-eklektikus építész hivatkoztak sokadik neo-stílusukban: a „hagyományok” tiszteletét. Csak itt a görög templom helyébe a magyar parasztház és az ősmagyar jurtát állították, némi gótikus beütéssel. Akárcsak az eklektikusok, ők is kijelenthették: az építészetben semmi új nem született Hermész Trizmegiszosz óta, és a művészet egyedüli feladata helyreállítani a megbomlott ősi rendet.

Ezek után törvényszerűnek mondható, hogy a főként aszimmetrikus, dinamikus egyensúlyokra építő wrighti építészettel szemben a magyar szerves építészet emblematikus művei rendre szimmetrikusak, barlangszerű, esetleg gótizáló belső térrel. Az íves tető, mint formaalkotó elem, a szélsőségeséig túlhangsúlyozottá vált, gyakran a földig levezetve. Az ilyen, szerkezeti és térileg is következetes, „fal nélküli” házak, főként centrális, zárt belső terű templomok lettek a legszerencsésebb magyar szerves épületek.

A gondok akkor jöttek, amikor mégis kellett némi fal a tető alá. Az eleve nem önálló tetők és födémelek túl-

nyúlásait, áthidalásait gyakorta alá kellett dúcolni. A 70-80-as években a könyöktámaszok tömeges alkalmazása lett a magyar szerves építészet egyik emblematikus közhelye. Ugyan a belsőben ezek a könyökfa-erdők teljesen szétzabdalták a teret, mégis kapóra jöttek a gótizáló hatás érdekében. Az emberekből régi szakrális reflexeket hívott elő a boltozatos gótikus templomokhoz hasonlító beltér, ami a hagyományok (vajon nálunk mifélék?) újjáéledését volt hivatott bizonyítani. Itt már vissza is érkezünk a William Morris által favorizált *gothic-revival* világához, ahol a társadalom romlását a gépkorszak eljövételében látták, így a javulást is a kézművességhez való visszatéréstől remélték.

Míg Wright *minden* alkalmazott építőanyag (ideértve az acélt, az üveget, a vasbetont) belső természetét hűen kifejező építészettel óhajtott, elfogulatlanul alkalmazva a legmodernebb építési technikákat, addig a magyarok az úgynevezett hagyományos anyaghasználatot favorizálták. Ezért, bár Magyarországon az ötvenes évekig például világszínvonalú vasbeton építészet volt, *ezt* a hagyományt teljesen elvetették. A határvonal számukra körülbelül az Ipari Forradalom lehetett. Amit azóta találtak fel, azt mint mester-séges anyagot csak erős ellenszennvel, kényszeredetten alkalmazták, Morris legnagyobb öröme. (Csupán egyetlen engedelményt tettek, a ragasztott fatartót, – amit viszont gyakran a földbe szúrt vessző hajlítását imitáló ívekre görbítettek, Csete kedvenc hajlék formájára, s a tényleges, formával sokszor ellentétes erőjátékot meghagyva a statikusok titkáinak.)

A modern építési technikák iránti ellenszenv jól egybevágott a paneles lakótelepekkel szembeni társadalmi közutálattal. Itt persze már messze többről volt szó pusztán épületszerkezeti mérnökgondoknál. Politikai kényszerre a tömeges lakásépítésben hivatalosan kizárólag a szovjet nagypanelben lehetett gondolkodni. A hetvenes évek legendás Tulipán-vitájában alakot is öltött ez a mindkét oldalról abszurd küzdelem. (Csete paksi paneles lakóházak oromfalát díszítette óriási tulipán motívumokkal. Major Máté a *Népszabadságban* ítélte el ezért, mire a népi íróköltek, Nagy Lászlóval az élen megvédték Csetét, megint mások meg támadták. Az Aczél-korszak jellegzetes tragikomédiája végül is nagyban növelte Csete nimbuszát.)

Wright centrális tűzhely körül áramló tereinek eszméjét a magyar szervesek családi házaikban a hagyományos, háromosztatú parasztház félarchaikus rendszerével igyekeztek összepárosítani. Pedig a háromosztatú parasztház is egyfajta történelmi deformációra adott (amúgy zseniális) válasz volt, nevezetesen: hajdan osztrák hadmérnökök parcellázták fel lehetetlenül szűk telkekre a török megszállás

után újranevelő falvakat. Makoveczék a városi társasházi lakásokat utánzó, falun a 60-as években títustervekből tömegesen épített sátor tetős kockaházak helyett javasolták „hagyományhű” műveiket. (Tény, hogy az öröklött szűk telekosztás erős korlátokat jelentett a környezetük felé nyitottabb épületek számára.) Tipikus, lehetőleg szimmetrikus házaikban a hajdani parasztház konyhája lett extrém módon felnagyítva, amelyben mindent bele kellett zsúfolni egyetlen térbe. Létrejött egy lehetőleg könyöktámokkal aládúcolt, dupla belmagasságú, galériázott tér, furcsa amerikai-konyhával és középen elhelyezett kemencével, mely a nehézkes szimmetria miatt inkább gátja, semmint origója lett a térszervezésnek. Mindehhez a tetőtérben szomorú odúkként csatlakoztak a további lakószobák. A barlangszemély lett a családi összetartozás záloga. Pontosan az ellentétként Wright 30-as évekbeli modern lakóház-terveinek, a *Usonian House*-oknak, melyek tágas telkeken, könnyed, művészi aszimmetriákkal kiegyensúlyozott térrendszerekkel, kényelmes horizontális elrendezéseikkel talán vonzóbbak lettek volna az alföldi magyar lélek számára.

Makoveczék a valóban eléggé ködös *organikus* szó helyett gyakran *élő* építészetnek nevezik munkásságukat. For-

mai értelemben élők gyakran az emberi, állati és növényi formák alaki megidézését értették. Határozottan hisznek abban, hogy az épület maga is egyfajta élőlény. Makovecznél az antropomorf jelleg eleve ezt a képet erősítette. Erendően formacentrikus felfogásukkal nem vették észre, hogy éppen ez a direkt gesztus csak holt vázak megépítéséhez vezethet. A természet formáit előbb absztraháló Wright, aki kezdetől fogva elutasította mestere, Sullivan zseniális ornamenseit mint növényi formaimitációkat, elkerülte ezt a csapdát. A magyarok, élükön Csete ikonként bálványozott orfíi forrásházával és Makovecz piliscsabai Stephaneumával, nem. Költői pillanataiban Wright maga is absztrakt fáknak látta házait, melyek élő fa testvéreik között léteznek. De nem mintha fa *alakjuk* lett volna, hanem mert ugyanazokat a *princípiumokat* követte, mint amelyek a fák formáját is kialakítják.

Mindezen hiányosságok mellett beszélni kell a magyar szerves építészet néhány különös érdeméről is, melyek, függetlenül az építészeti felfogás eltéréseitől, valóban a wrighti organikus építészet szellemét követik.

A klasszikus építészetben oszlopra gerenda kerül, esetleg rá újra oszlop és ismét gerenda, végül az egészre ráépül

Frank Lloyd Wright: *Fallingwater*

Makovecz Imre: művelődési ház, Sárospatak

a tető. Ilyenkor a tervezés is a kivitelezést imitálja, lentől fölfelé. Makoveczék nagy érdeme, hogy ezt a folyamatot képesek voltak megfordítani, és akár csak Wright, föntről lefelé, „a szellemtől az anyag irányába” terveztek. A különbség csak annyi, hogy ők a formát, Wright a teret állította a középpontba.

A legnagyobb jelentőségű rokonságnak a decentralizáció eszméjének követését látom. Wright településterveiben, így a Broadacre City ideálvárosában maximum 5000 fős városok átfogó hálózatában gondolkodott a túlbujánzott amerikai nagyvárosok helyett. A Trianon utáni Magyarországon, a budapesti vízfej ellensúlyozására a magyar szerves építészet minden nagy sikerét vidéken, a helyi közösségek újjáélesztéséért vívott küzdelemben érte el.

A másik ilyen érdem a szerves építészeti képzés beindítása és üzemeltetése. Az elvont egyetemi oktatás helyett Wright a maga taliesini műhely-iskolájában a *csinálva tanulás* módszerével képezte a fiatalokat. Makovecz, Csete és társaik számos alkotói műhelyben ugyanezt a módszert követték, létrehozva a Vándoriskolát és sok egyéb formát, ahol a fiatal építészek mester-tanítvány viszonyú munka közben fokozatosan válhattak önálló alkotókká. Emberi példamutatásukkal sokkal többet adtak/adnak e fiataloknak pusztán szakismeretnél.

Végül, de nem utolsósorban, a fokozott érzékenység a Hely szelleme iránt szintén Wrighttal rokon vonása a magyar szerves építészetnek. Nyilvánvalóan mást jelent Amerikában, a primer őstermészetben építeni, mint a sokszorosán sérült közép-európai történelmi tájban. Itt elsődleges cél a megszakított történelmi tudat áthidalása, a természetes közösségi formák újraalkotása, és egyelőre csak másod-

lagos a modernitás, az individualitás kérdése. Ebben az értelemben, mint beteg számára az erős gyógyszer, átmenetileg jogosult lehetett egy radikálisan múltba tekintő építészet. Egy „normális”, szervesen fejlődő Közép-Európában sosem születhetett volna meg Makovecz és Csete életműve. Ami belőlük igazán értékes, az pont ez a „deformáció”, ami az épületeikbe kódolt kollektív történelmi tapasztalatot hordozza. Ez valószínűleg sokkal fontosabb, mint hogy milyen szintig volt lehetőségük és érdeklődésük a modern organikus építészetet megvalósítaniuk. A kérdés nem is ez. Inkább az, hogy a jövő magyar építészeire meddig fog kihatni a XX. század nagy magyar deformálódása?

Csete György: Forrásház, Orfű

SZERVES ÉPÍTÉSZETI TÁBOR SÁROSPATAKON

A nyolcvanas években jónéhány műegyetemi hallgató úgy döntött, hogy az egyetemen hallottak mellett alternatívát keres, mert az oktatott tárgyak önmagukban nem elegendők a szakma megismeréséhez. Segítségért fordultak Makovecz Imréhez, aki felismerte, hogy a diákoknak mire van szükségük: építésre. A maguk ötletei közül legjobbnak tartott tervet megépíteni a két kezükkel, hogy megismerjék az építőanyagok tulajdonságait, „*hogy ne vágják egymás lábába a baltát*”, hogy végigéljék az építés drámáját.

A visegrádi táborok azóta legendává lettek, s az akkori fiatalok közül sokan elismert építésszé váltak. A táborok megszűntével új keletkezett, és sokan próbálkoztak szellemiségének újraélesztésével. A régiek közül néhányan kivesszik a részüket az egyetemi oktatásból is, szerves építészeti kurzusokat tartanak. Amikor 2007-ben a hallgatók felvetették az építőtábor igényét, vállalták, hogy megszerzik azt a többléptapasztalatot, amit csak az önálló építés küzdelme adhat. Idén már beszélhetünk hagyományról, hiszen máso-

dik éve vívják ki a BME hallgatói a sárospatakiak tiszteletét és támogatását a következő évi munkához, immár beszélhetünk *Sárospataki táborokról*.

A legfontosabb dolgok nem változtak Visegrád óta: szavazással, a diákok saját terveik közül maguk közül választják ki, hogy melyiket fogják megépíteni – idén Kiss Marianna *Fecskevár* nevű játszótéri épületét –; a kemény munka mellett esténként mulatoznak, és az utolsó kalapácsütéskor megállapíthatják, mennyivel kerültek közelebb önmaguk megismeréséhez, a szakma valóságához, a közös munka kulcsához. A sárospataki szerves építészeti tábor jelenleg az egyetlen olyan lehetőség a műegyetemi hallgatók számára, ahol a tervezéstől az átadásig végigélhetik egy alkotás megvalósulását. Erről írtak kérésünkre néhány sort a *Fecskevárat* megépítő diákok.

Csontos Gyula

Kiss Marianna: Ez a tizenegy nap komoly lecke volt. Megismertük egymás szokásait, életfelfogását, hozzáállását, erősségeit, gyengeségeit, jobban megismertük magunkat, a saját képességeinket és korlátainkat. Megtanultunk csapatban dolgozni, elfogadni egymást és kezelni az adódó konfliktusokat. Megtapasztaltuk az anyagok tulajdonságait és az eszközök használatának nehézségeit. Közelebb jutottunk a valósághoz.

Urbán Boglárka: Tíz nap tanulás emberekről, munkáról, adni tudásról, türelemről, befogadásról és vendégszeretetről. Arról, hogy adni tényleg jobb, mint kapni, és az alkotás folyamatáról. Olyan élményeket adott ez a tábor, amilyenekben soha máskor és máshol nem lehetett volna részem. Megmutatta, hogy egy közösség hite és akarata tényleg szebbé teheti a világot.

Tóth Zsuzsa: Huszonöt ember, huszonöt különböző karakter, egy feladat, egy tervező, megszámlálhatatlan konfliktus, ugyanannyi kompromisszum, megegyezés, néhány megoldandó részlet, rájuk kétszer annyi megoldás; tíz nap, tíz éjszaka, sok sör, még több bor, számtalan, éjszakába nyúló *bang-party*; beszélgetés, szalonnasütés, bográcsban készített pattogatott kukorica, de a legjobb az a rengeteg élmény, amit máshol nem kaptam volna meg.

Ságodi Barna, muzsikus: Van, amit tankönyvből nem lehet megtanulni. Van, amit csak Laci bácsi tud megmutatni. Aki egy hétig építész volt, az örökre kicsit építész marad.

Máté Albert: Építeni sokféleképpen lehet. Keservvel, stresszel; zsugorian és profitéhesen; de jó kedvvel, lendületesen, fiatalosan is. És építeni csak így érdemes, mind épületet, mind közösséget. Sárospatakon, szerves táborban, *Fecskevárat*.

Szödényi Katinka: Milyen volt a tábor? Szerintem fantasztikus. Napközben sokat dolgoztunk, és esténként mindig összegyűlt a csapat, hogy a nap fáradalmait egy kis játékkal, borral és bulival feledtessük. Így a napok folyamán sok új baráttra leltem és keveset aludtam... De az eredményt látva megérte a munka, új eszközökkel és munkamódszerekkel is megismerkedtem. Megtanultam, hogy kétszer is át kell gondolni, milyen vonalat húzzak a papírra.

Németh Péter: Megtanulhattam néhány nagyon fontos dolgot: az ásó valójában támaszkodásra a legalkalmasabb, az éjszakai mulatásnak a reggel tíz órás munkakezdés a vége, a röplabdán nyert sör íze messze felülmúlja bármely másikat, kivitelezés során *nincs* pótleadás...

Somlai Anikó: Nekem a tábor leginkább az elfogadásról szólt. Három dolgot emelnék ki: nem egyszerű elfogadni, hogy ami papíron működik, azt kivitelezni nem olyan

egyszerű – elég a nem épp betervezett, több napos ásásra vagy az eltört fűrőfejekre gondolni. Az is furcsa, hogy a papír és az ásó közti szakadék emberileg nem is olyan óriási: jó ízelítő volt ez, hogy meglepő gyorsasággal tudunk trógerosodni – ha úgy hozza az élet. Végül rá kellett jönnöm, hogy tizenegy nap huszonnégy emberrel reggeltől estig ijesztően hangzik, de amint ezt a gondolatot – és persze maga körül a többieket – megszokja az ember, rájön, hogy milyen kár lett volna mindezt kihagyni.

Táncsics Judit: Az idei nyár utolsó tíz napja valami különlegeset tartogatott lelkes csapatunk számára. Ástunk, kapáltunk, fűrtünk-faragtunk, fűrészeltünk, vesszőt fontunk, kalapáltunk, néha pedig a lapátot támasztottuk. S hogy mindezek mivé adódtak össze, azt egészen a végeredmény megpillantásáig magunk is alig mertük elhinni. A papírból és a tervből ugyanis építményt kerekítettünk. Előbb csak gödröt, lehántolt rönköket, bebetonozott oszlopokat és fűzzel font alagutat, de végül mégis eljutottunk a *Fecskevár*hoz, ami legfontosabb kritikusatinktól is megkapta az elismerést: „*Anyunak megmondom, hogy én csak ide akarok járni játszani.*” Ebben a tíz napban huszonöt fős csapatunk épített, de nem csak játszótérrel, hanem barátságokat, jó hangulatot, s ami a legfontosabb: közösséget.

Nikházy Tímea: Nagy dolog beverni egy szöveget? Ha elgömbül, kihúzni... Aztán újra beverni és újra kihúzni. És ezt, ha kell, addig ismételni, amíg csak szög van a dobozban,

de nem feladni. Ha végképp nem megy egyedül, nem szégyellni segítséget kérni. Együtt dolgozni, és a végén együtt ünnepelni... Szerintem nagy dolog volt!

Török Tőhötöm Károly: Mit jelentett számomra a tábor? Megtalálni a közös hangot másokkal és együtt építeni. Megismerni korlátainkat és rájönni, hogy minden vonalnak jelentősége van. A rajzasztalon túllépve számos olyan szituációval találkozhattunk, melyek nem mindennapjaink szerves részei. Rájönni, hogy valóban haszna van a tanulásnak; s szerencsések vagyunk, hogy ott lehettünk!

Csaba Edit Zita: Jó volt közösen alkotni valamit, együtt fáradozni, közben sokat nevetni, valamint sokat bosszankodni, ha valami nem úgy sikerült, ahogy azt szeretnénk volna, és utána nagyon jó volt együtt örülni az eredménynek. A legjobb mindenképpen az a pillanat volt, amikor az ovisok átvették a játszótérrel, és láthattuk, hogy amin egész héten dolgoztunk, az tényleg jó, tényleg nagy örömet szerez a gyerekeknek.

Zsigmond Ármin: Amikor megérkeztünk, azt se tudtuk, hogy fogjuk elkezdni az építkezést. A helyiek nagyon kedvesen fogadtak minket. Az építés közben szinkronba kellett hozni a terv fizikai megvalósítását azzal, hogy jól érezzük magunkat munka közben. Komoly feladatnak minősült, hogy a felmerülő problémákat közösen, de konfliktusmentesen oldjuk meg. Az építés eredménye éppen ezért két-szintű: magunkhoz képest is jó építmény született, miközben egymással megismerkedtünk és régebbi haverokkal együtt dolgozhattunk.

Lipusz Tibor: Nem csak a cél fontos, hanem az is, hogy kikkel valósítjuk meg. És lehetünk különbözőek, egyvala-

mi közös bennünk: az alkotás vágya, csak elő kell hívnunk. S ez akkor a legszebb, ha együtt tesszük.

Szekeres Ágnes: Igaz, amit a többiek írtak a fantasztikus társaságról meg tanulásról és játékokról. Leírom, amiről eddig nem esett szó: a tízperces séták a helyszínre baktatva-beszélgetve, közös kiskutyánk, *Májló*, a nagykutyánk, a hétkor harangozás, a paradicsomos fogadás, a majomhinta és a Bandi, a polgárórság ebédei, a retróbuli, a mentatea, a hídpárti meg a finom süti, a röpzéskor vízbeesett labdák, a naplemente a kis parasztházak fölött (többször sérény munkában ért minket), a vár a Bodrog túlszéljén, ahová végül nem mentünk el. Talán jövőre.

Kovácsik Levente: Egy elment építeni. Egy elaludt. Három dobozott. A többi röpzett. És volt, aki mind megette.

Bagi Borbála: Öt óra... Már csak néhány perc. Már jönnek a gyerekek, és még mindig nincs kész! Mindenki lázasan dolgozik. Kézről kézre jár a fa, a szerszám. Utolsó simítások. És KÉSZ! Kimerülten leülünk a padra és csendben nézzük, ahogy a kicsik ellepik a várat. Fantasztikus érzés... leírhatatlan... *Majomhinta:* Állsz a magasban, kezdedben a kötél. Csak annyi a dolgod, hogy elrugaszkodj. Csak annyi, de mégsem tudod megtenni. Körülötted vacogó, várakozó emberek. Na jó! Becsukod a szemed és már zuhansz is a semmibe, miközben hallod a saját sikolyodat. Következő kép: csurom vizes vagy... *Borkóstolás:* ...lassan mélyeket lélegzel, és érzed, hogy árad szét benned a birsalmaillat...

Fanagó Melinda: A tábor megmutatta, hogy egyáltalán nem a fejben dől el minden. A két kezünkkel végzett munka nélkül nem készülhetett volna el az építmény. Sok verejték

a döntések, a meleg, a kemény munka miatt; néha küzdelemnek tűnt az építés. Aztán, amikor a fergeteges utolsó hajtással befejeztük az épületet, az örömtől kicsit kábultan, mosolyogva néztük a gyerekeket, ahogy fel s le rohanguáltak a *Fecskeváron*.

Mester Tamás: Óriási élmény volt az ideai szerves tábor, mind szakmai, mind emberi szempontból. Ez volt az első alkalom az életben, amikor láttam egy tervet gyönyörűen megrajzolva, kitalálva majdnem minden részletében és utána láthattam, ahogy felépül, sőt részese voltam annak. Hihetetlenül jó megtapasztalni, ahogy egy papírra vetett ábra kilép a képzelet világából és lépésről lépésre valósággá válik. Persze nemcsak erről volt szó. Olyan embereket ismerhettem meg, akiket és ahogyan az egyetemi sürgősforgás mindennapjaiban esélyem sem lett volna. Helyszűke miatt csak rövid kikacsintást küldök a tábor résztvevőinek: *feng-shui*. Csak mert voltak tipikus renegátok.

Horváth Domonkos: Elkészítettük a terveket, aztán kiválasztottuk a Mariannét, elutaztunk Sárospatakra, megépítettük a játszótérrel és a gyerekek használják. Ilyen egyszerű, annak ellenére, hogy hatalmas segítséget kaptunk öt különböző helyi közösségtől. Jó volt nekik is, nekünk meg még jobb; vagy fordítva. Boldogan vettem részt a *Fecskevár* létrehozásában.

Csúsz István: Leírhatatlan élmény... éljétek át ti is! Ha szeretnétek valamit kívánni, dobjatok egy fűszálat a sárospataki hídról a Bodrogba és közben énekeljétek: *Vízre száll a szalmaszál / a szalma vízre száll / vízre száll a szalma / a szalma vízre száll...* Buta kis vers, de nekünk segített.

Zoletnik Zsófia, la vie un rose: Összerakós játék, puzzle, avagy egy jobbfejta meglepetés, játszótér a patakiaknak és sok-sok tapasztalat, tanulság és élmény nekünk. Nekem személy szerint a főépület ácsszerkezetén való agyalás volt a legkedvesebb logikai játék, amely bebizonyította, hogy józan paraszti ésszel és az építészet iránti lelkesedéssel számos akadály legyőzhető. A fő tapasztalat mégis az, hogy ha az idő szorít és a szükség az úr, akkor remek (mekk) mesterekké tudunk válni.

Csontos Gyula: Az építőanyag és a muzsika, a kétkezi munka és a tánc, a munkatárs és a barát, az idő szűkössége és a közös akarat közti szoros összefüggés vált mindenki számára világossá. S ezen tanulságok egész életünket végigkísérő tapasztalattá érlelődnek bennünk.

Engloner Gyöngyvér: A *Fecskevár*... annyi emlék helye, ami mindenkinek mást juttat eszébe. A gyerekeknek, akiknek épült, a felhőtlen játéké. Nekünk, akik építettük, rengeteg történetet mesél. Minden szögéről, rönkről, fűzagról eszünkbe fog jutni valami. Sokat tanultunk itt, sokat neveltünk és néha akadtak nehézségeink is, de közösen létrehoztunk valamit. És nem csak mi huszonöten. Egy sokkal nagyobb közösség tagjai lehettünk, akik szívesen láttak minket, napról-napra követték a kis építmény születését és akiknek sikerült örömet okoznunk.

Az építőtáborban derekasan helytállt még: *Vági Bence*

Akik nélkül az építőtábor nem valósulhatott volna meg: Turi Attila, építésmesterünk; Hörcsik Erika, a Kiwanis Klub elnöke; Szabó András, területi képviselő; Klíma János, városgazdálkodás; Telenkó Miklós, görög katolikus atya; Laci bácsi, kosárfonómester.

A Kárpát-medencét kenyérkaréj formában körbeölelő hegyvonulatok varázslatos tájat és embereket őriznek. Ugyanígy szeretné őrizni és eggyé kovácsolni az itt élőket ez a kicsi Isten-hajlék a dombtetőn a fák közé bújva, akár a kovász, mely szinte láthatatlanul érleli a kenyér tészáját.

Nem is olyan régen a mindennapi kenyeret mindenki maga sütötte kemencéjében. Nem is olyan régen a búzát, mely minden egyes szemében Krisztus arcát hordozza életnek hívtuk. Ahogy a kemence a búzaszemekből kenyeret éget, ugyanígy érleli eggyé az ide látogató lelkeket felekezeti hovatartozástól függetlenül ez a búzaszem alaprajzú kemence-templom.

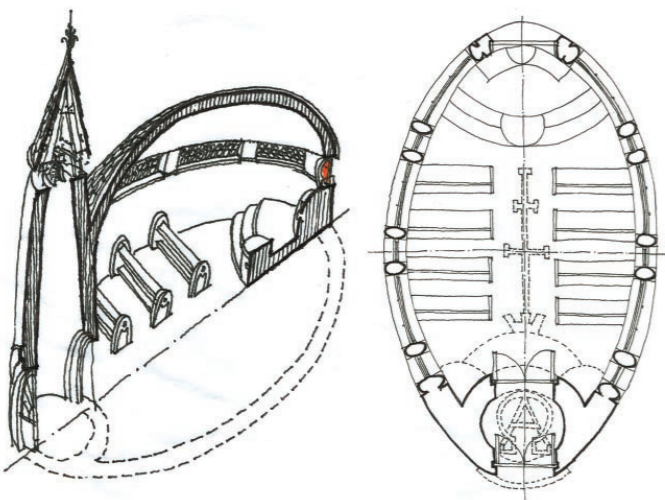
Az egyszerű hófehér falak és boltozat között színes üveglablakos fészül, melyen honfoglaló eleink gazdag díszítőművészete jelenik meg fénybe öltöztetve. Középpontban, az álmában égbe emelt Emese, akitől a monda szerint az Árpád ház származik, mely család 400 éves uralkodása alatt a legtöbb szentet adta Európának és a világnak.

Van hát kikre büszkének lennünk történelmünkben, de ugyanilyen büszkeséggel tölthet el minket az is, hogy itt és most szeretetből és összefogással megépülhet Isten Háza.

KÖSZÖNÖM Szabó Andrásnak, Bethlen Farkasnak és Szűcs Endre mesteremnek, hogy az első pillanattól bevontak a közös munkába és megajándékoztak bizalmukkal. Köszönöm továbbá minden Vándortársamnak, akik rászántak az életükből egy kis szeletet, és eljöttek idén nyáron építeni két kezükkel a Kárpát-Haza Templomát.

A Kaláka résztvevői: Dénes Albert, Füzes András, Lukács Árpád, Mezei Zsófi, Rüll Tamás, Török Ádám

Tóth Péter

POSTWANDERING

Szeretném összefoglalni vándoréveim, s az azt követő néhány év legfontosabb élményeit, tapasztalatait. Csak azzal a néhány gondolattal terhelném az olvasót, melyek szakmai vonatkozásúak vagy betekintést engednek az esetleges érdeklődők számára az iskola jellegébe, jelentőségébe.

Az egyetemet befejezve tudtam, hogy a tanulóévek még nem zárultak le, az építészetnek sem elméleti, sem gyakorlati oldala nincs még úgy a birtokomban, hogy a szakma gyakorlását el tudjam kezdeni. Egy nyáron át keresve a továbbtanulás lehetőségeit, olyan szerencsés helyzetbe csöppentem, hogy egyszerre tudtam elkezdni az Iparművészeti Egyetem DLA képzését és a Kós Károly Egyesülés által működtetett Vándoriskolát. Ez kedvező pozíciót jelentett, hogy egymás viszonylatában nyerjek rálátást a két oktatási forma, s a hozzájuk kapcsolódó építészet szemlélet – világszemlélet különbségeire, hasonlóságaira. Szeretném ennek az összehasonlításnak a tükrében levonni következtéseimet.

Ma már elárulhatom, a felvételin derült ki a számomra, mi is a Vándoriskola, mi lesz a feladatom az elkövetkező években. A cél, az „életre nevelés” a szakmába történő „direkt beavatás” által, már a tanulás régi, céhes hagyományokat követő rendszeréből is kiviláglik – munkában tanulni, vándorolni, kicsiben lejátszani az életet. A munkahelyi elfoglaltság mellé szabadegyetemi önművelő tevékenység is társul, kirándulások, előadások, beszélgetések formájában, mely a diákoktól aktív részvételt vár el.

Az első évek az „életben maradás” próbája, az alapvető építészeti ismeretek hiányából fakadó lemaradás behozása, a gyorstalpalás görcsös révületében telt el, a negatív visszacsatolások, önbizalomhiány és bizonytalanságérzés belső tusáinak közepette. Talán pont ez a készenléti állapot, a folyamatos ön- és környezetelemzés, mérlegelés az, ami megélesítette figyelmemet azok iránt, amiket most el szeretnék mondani.

Három tanulságba tömöríttem az útravalót, melyet a Vándoriskolából hoztam.

Az első a *formával* kapcsolatos.

Az egyetemen megtanultuk, hogy próbáljunk eligazodni a célok és eszközök erdejében, az alakzatok forgatagában. „*Ne formálj!*” – intettek tanáraink. – *Engedd, hogy a dolog formálja önmagát a funkciók és szerkezet szabta határokon belül!*” A látóköröm bővülése az építészeti eszköztár

és szempontrendszer ki-szélesedésében gyökerezik. Ez egyet jelentett a *forma* újbóli fölfedezésével.

Kultúrtörténetünk utolsó századára már tapinthatóvá vált az a közhelyszerű megállapítás, hogy a *forma*, mely eredetileg a dolog lényegéhez tartozott, kiüresedett. A korrupció ott tetőzött, mikor a formát az *esztétikum hordozójának* kezdték tekinteni, amivel úgy kell meghinteni a tárgyakat, mint a

fűszerrel a levest. A ház megjelenése és az életben betöltött szerepe régebben nem volt külön, mert a forma szakrális tartalommal bírt. Ezt a mindent átható szakralitást mára biztosan elvesztettük, de az alkotó ember számára, mint „hatalom” folyamatosan fölidézhető. Kupálódván tehát a sokak által gyanakodva méregetett organikus iskola berkeiben, a *tegnap levetett kabátot más emberként fölvettem ma*. Rá kellett ébrednem, a forma egyszerre lehet eszköz és cél. Ha az építész a produktumát mélyebb alapokra kívánja helyezni mint a pillanatnyi elvárás, a formát, mint *életformáló erőt* kell alkalmaznia, mely átjárja és összefoglalja a szerkezet és funkció szempontjait, *kompozíciót* teremt, amely – akárcsak a természeti forma – „kifejezi önmagát”, s az alkotást egy magasabb minőségbe helyezi.

A kapu nem csupán nyílás az épületen, hanem önkifejező alakzat, mely „önmaga elmeséli” használatát, behív, beszív, vagy kiküld-kifúj, energiákat mozgat; az egész ház energiarendszerének része, akár a tüdő mozgásához kapcsolódó száj. Ahogy a száj a testbe ágyazódik, úgy ágyazódik – lényegét tekintve – a kapu a házba, a ház az életbe.

Az emberi testtel való analógia nem metafora, hanem *lényegi megfelelés*. Ez persze nem von le egyetemi professzoraim tanításának érvényéből, csupán kiegészíti azt. Valójában minden építész formál, akarva akaratlanul. Minden döntésnek van formai vonatkozása, melyet vállalni kell. A cél azonban e tevékenység tudatos tétele, a *forma hatalmának* tudatos alkalmazása. Ezt kellett megértenem.

A második tanulság a *helyvel* kapcsolatos.

Az építés mindig az adott helyről és egy szent pillanatról szól. A mindig egyedi és megismételhetetlen pillanat, az egy bizonyos helyen, egy mindig egyéni és soha vissza nem térő gondolatért kiált. Ez igaz, és különösen igaz a tradicionális építészetre, mely az apáról fiúra szálló tudást tartotta még a cselekvés középpontjában. Az építés módja azonos, de nincs két egyforma paraszti porta.

Ma is óriási jelentősége van ennek az ismeretnek, nem lehet ugyanis a tervező eszköztárát eléggé kibővíteni, hogy minden szituációra és élethelyzetre kész megoldása legyen. A típussterv kolosszális tévedés.

Másfelől viszont a lehetőségek vadregényes erdeje tárul föl előttünk. Építhetünk kőből, földből, fából, de akár vízből és levegőből is. A ház lehet kocka, gömb, szimmetrikus, vagy aszimmetrikus, szórt vagy tömör, lehet könnyű, mint egy tollpihe, vagy sűrű és nehéz, mint egy hegy. Kapcsolódhat a régiek építési hagyományaihoz, lehet kortalan, hatolhat a jövőbe. A cél azonban minden esetben a hely szellemének üzenetét meghallani, s szerint cselekedni.

Az erdélyi kalákák élményei nagyban hozzájárultak, hogy megértsem az adott hely jelentőségét, s a tervezői kreativitás valódi jellegét. Ezt a tanulást nem lehet befejezni, de az *építés* fogalma többszörösére tágult ki előttem, mind tartalmában, mind jelentőségében.

Az építés tehát nem csupán környezetformálás, de a világról alkotott egyéni állásfoglalás, aktív és figyelemmel teli magatartás. Aki épít, az a világgal folyamatos, meghitt és intim dialógust folytat. Nem véletlenül tekintik sokan a meditáció sajátos formájának. A gótikus katedrálisok építésének lélektani alapmotívuma a templomot építő Szent Ferenc, aki úgy imádkozik, hogy épít. Áldozatos munkával Istent keresi, a kő súlyában, a habarcs tapadószilárdságában, a gerenda illatában. Csúcsíves boltozatot emel, mely maga is imára összehajtott kéz. Erre a típusú építésre kell törekednünk. Ez a második legfontosabb ismeret.

A harmadik tanulság az *emberekről* szól.

Ez talán a legfontosabb. Az építés soha nem magányos tevékenység. Mindig az építő és a világ közös ügye. Tekintve, hogy az épület a világban épül, innen fogva mindenki, aki a világon van, érintett, s a dologban valamilyen mértékben kompetens. Egy építészeti gondolat mindig egyéni, de a valóságba történő interpretációja kollektív tevékenység, a valóra váltás aktusa közben szétoszlik a többiek közt, módosul, fejlődik, átalakul. Építész munkatárs, kivitelező, megbízó, hatóság, barátok, ismerősök, mindenki formálja, valójában építi az adott házat, s ezt a közös munkát nem szabad alábecsülni, kiiktatni.

A feladat nem *átprézselni* a házat a valóságba a felmerülő akadályokon keresztül, hanem olyan *magot vetni a földre*, mely szinte önmagától, közös munka és gondozás árán házzá fejlődik. Nem kis feladat. Ez folyamat, mely több esemény, emberi gondolat és cselekvés megindító drámai összjátéka.

Mint ahogy egy görög drámát sem egyetlen szereplőre írtak, úgy az *építés drámája* sem képzelhető el egyetlen résztvevővel. Az építés az emberi akarat és a valóság törvényeinek *drámai konfliktusa*, melyben a legfontosabb mozzanat a valóság színpadán lejátszódó emberi akaratok mérkőzése, és feloldódása épületté, műalkotássá, mely maga csupán díszlet, a színpad tartozéka, de a játék, a játszma hú lenyomata is egyben. Ez a tényleges valóság, ez a produktum: a benyomás megszerzése, a világ, és a világon keresztül a másik ember megismerése. Az építész nem teljhatalmú úr, hanem *rendező, mérkőzésvezető, karmester*. Bármily furcsa, ez a tisztség a kedvezőbb!

Ez a harmadik tanulság vezetett el a legfontosabb felismerésig. Az eltelt évek alatt barátságok szövődtek mesterek és tanítványok, tanítványok és tanítványok között.

A DLA-n nagyműveltségű, remek tanárokat, s értékes, jó gondolkodású tanuló társakat ismertem meg, de amit kerestünk, az – Kerékgyártó Béla szavával élve – az építészeti diskurzus.

A vándoriskolában megtanultam, hogy mit jelent valójában építeni, az építés formáját, helyét, s a társakat megjelteni. Most úgy látom, nem diskurzus kell, hanem lelkes és szenvedélyes kísérlet, kutatás, felfedezés, megvalósítás; a tervezőasztalnál, egy üveg bor mellett a tábornőznél, ásóval, csakánnyal a kézben kinn a terepen... (és mérőszalaggal).

A doktori képzés, bürokratikus jellegénél fogva nem engedte kitérni ezeket a készítéseket. Ez bennünk ragadt; néhány év után elrobogtunk egymás mellett, mindenki a saját csapása mentén, s az iskolával fenntartott kapcsolat mai formája belesimul a nagyvárosi intellektuális élet hírözönéneke szövetébe.

Szerencsésnek mondhatom magam, mert párhuzamosan egy másik helyen megláthattam, hogyan tud egy versengő harszóban élő szakmai társulat, ha nem is mindig felhőtlen, mégis baráti alkotóközösséggé kovácsolódni. Az *építést* néhány ember itt, ma Magyarországon – pontosabban a Kárpát-medencében – valóban közös ügynek tekintti, mert Kós nevéhez hűen egyszerre környezetet, közösséget, életet épít, s hite, meggyőződése szerint föl akar nevelni egy újabb generációt.

Az évek múlnak, s úgy érzem, a tanuló társi, és a mester-tanítvány – eleve közvetlenebb és bizalmi – viszonyai

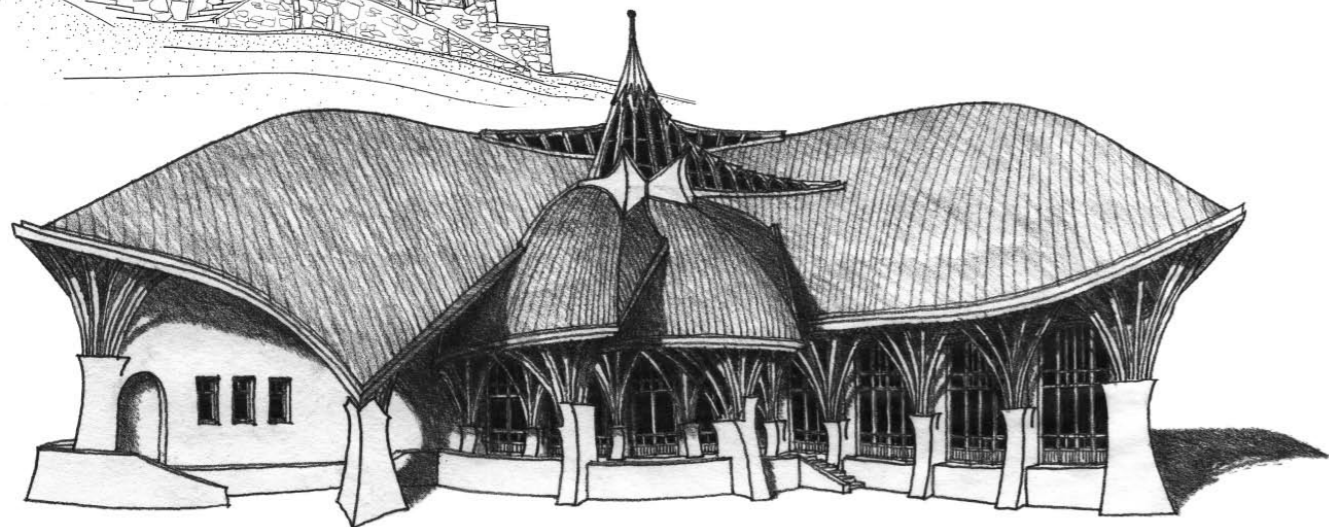
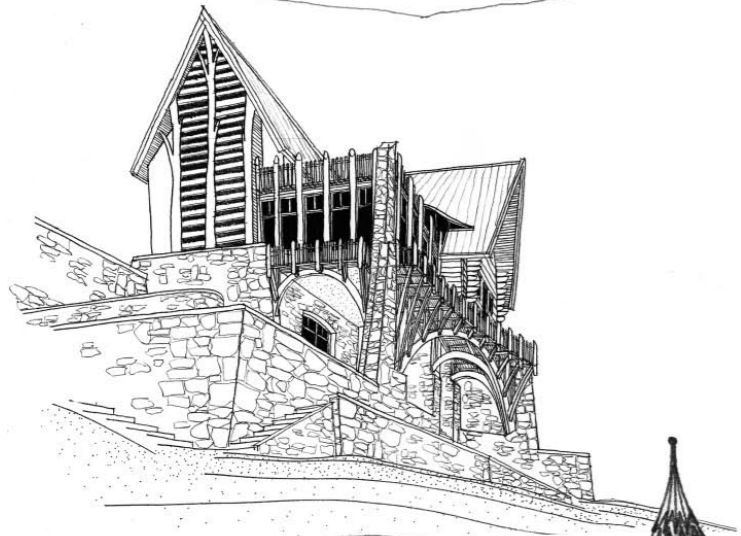
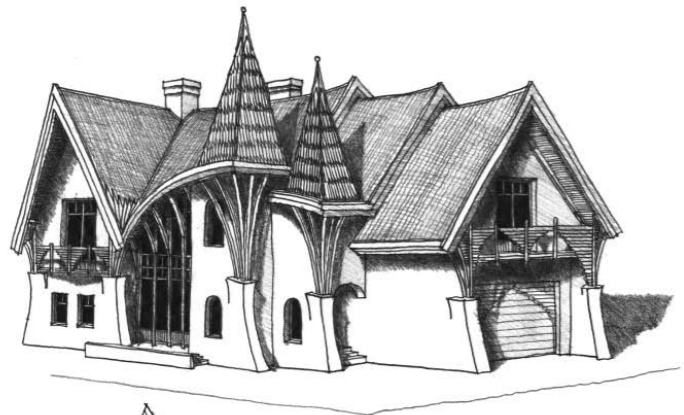
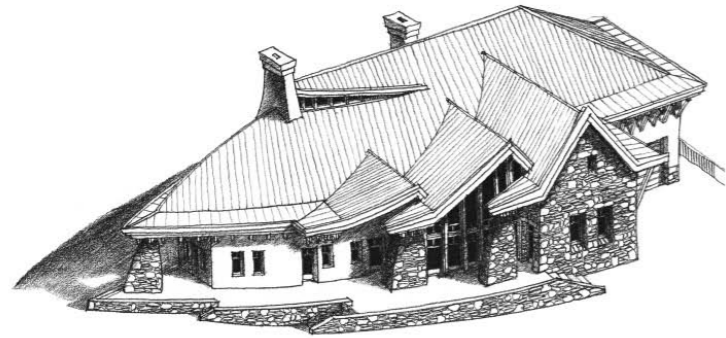

előbb-utóbb igazi alkotótársi viszonyra fejlődnek, a közös munka pedig közös alkotássá. A vándoriskola kirándulásai, felkészülései és előadásai begyűrizték a hétköznapi imba; a legkisebb munkában is felmerülnek a legáltalánosabb kérdések, mint ahogy az ezekről a kérdésekről való elmélkedést sem tudom függetleníteni a hétköznapijaim

tapasztalataitól. Kapcsolatom az Egyesülettel mind a munka, mind az elméleti oktatás terén fennmaradt, s szívből remélem, hogy fenn is marad. Bár nem tudjuk, mi lesz holnap, bizonyos, hogy barátokra találtam, akikre ezentúl is mindig számíthatok. Ezért köszönettel tartozom.

Török Ádám

Ars poeticát megfogalmazni egy emberi és építészeti értékekben, példaképekben hiányt szenvedő világban – nehéz feladat. Külső diktátumok ellenében minden körülmények között kitartani egy megfejtethetetlen, de megtapasztalható belső tudat inspirációi mellett – még nehezebb.

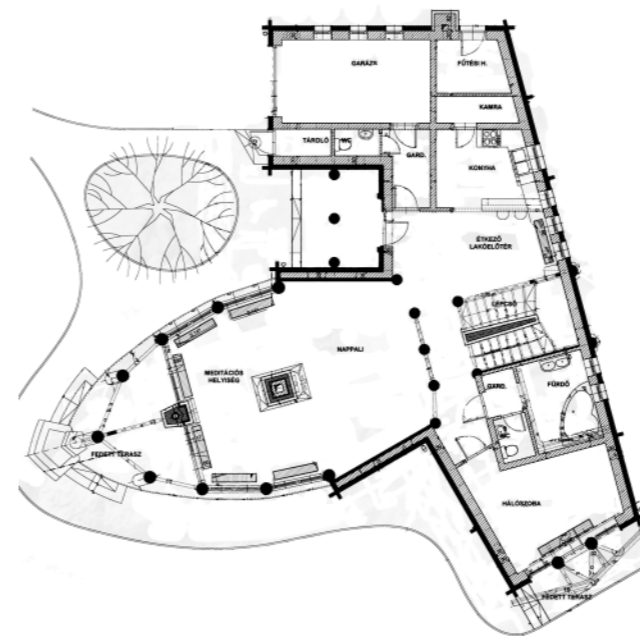
Apákhoz, anyákhoz, gyerekekhez a legbensőségesebb hangon szólni, életük minden örömet és tragédiáját időben és térben körberajzolni – áldott és különleges hivatás.

Tereket egy magasabb rendű, spirituális ritmusképbe komponálni, ősi lényegüket nem rátett díszekben, hanem formájuk legmélyén hordozó szerkezeteket tiszta vesszakokba fűzni, anyagból és tömegből gyúrt, lüktető rímekben élettörténeteket mesélni – költészet.

Köszönet mindazoknak, akik látják a fiatal generációkban a hitet és a kitartást, akik bátorítónan tollat és papírt adnak a kezükbe, és köszönet mindazoknak, akik annyi suttogás után fennhangon felolvassák a költeményeiket.

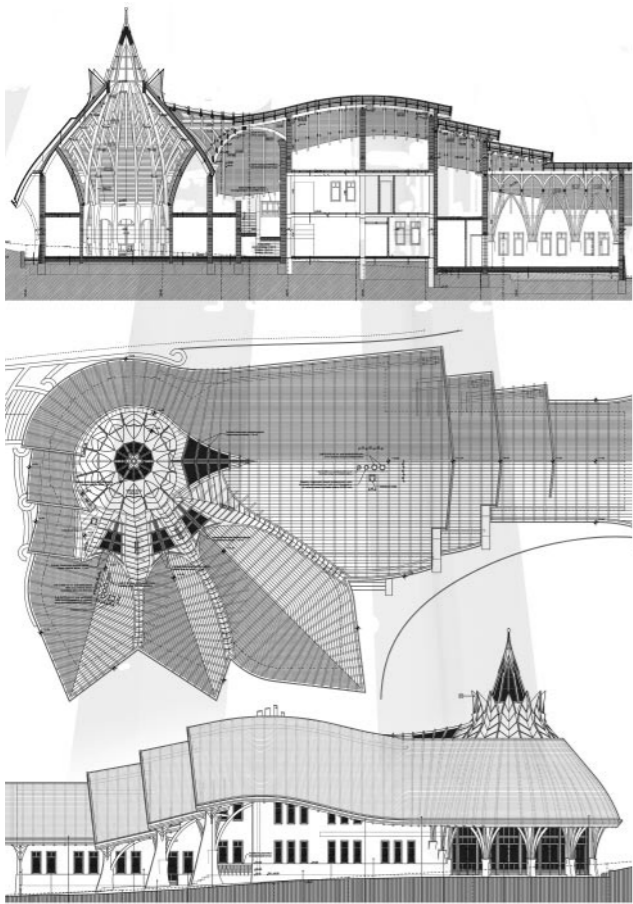

Dobogókő, családi ház, 2007 (építés alatt).
Terv és fotók: Dobrosi Tamás

Felcsút, Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia, ügyvezetési és élettani épület, 2008-2009. Mester: Makovecz Imre; terv és fotók: Dobrosi Tamás

Az építészeti szellemi dimenziója (Die geistige Dimension der Architektur) címmel a dornachi Szellemtudományok Szabad Főiskolájának képzőművészeti szekciója rendezett találkozót 2008. októberében. Ott hangzott el többek között a három alábbi előadás is, amelyek szövegét az International Forum Man and Architectur *M&A* című Newsletterének idén augusztusban megjelent 67/68. számának alapján Beliczay Zsuzsa fordításában közöljük. Ezen a

találkozáson született meg az elhatározás a Kós Károly Egyesülés és a Forum 2009. augusztusi magyarországi közös konferenciájáról és hogy a *Folytatni a Teremtést* című kiállítást kísérő német és angol nyelvű kiadvány az *M&A* 65/66. számaként jelenjék meg. Ez a kiadvány az *Országépítőben* korábban megjelent építészinterjúk szövegéből és kiállítási képanyagból áll, amelyet a szerkesztők gondosan kiegészítettek tájékoztató adatokkal.

Pieter van der Ree

AZ ÉPÍTÉSZET SZELLEMI DIMENZIÓJA a régi kultúrákban, a modern korban és az organikus építészetben

Ha valaki ma körültekint és megkérdezi, mit jelent az építészet az embereknek, minden bizonnyal arra az eredményre jut: az építészet azért van, hogy védelmet nyújtson és lehetővé tegye számunkra a hétköznapi életet. Ha gondolatban megszüntetjük az összes épületet, azonnal észrevesszük, hogy nélkülük szinte semmi sem működne. Az épületek védelmet nyújtó burka nélkül hogyan tárolnánk az élelmiszereket, hol tanítanánk, honnan irányítanánk a városokat, hol adnánk koncertet, hol állítanánk ki festményeket, hol gondoznánk a betegeket, hol szerelnék össze a számítógépeket? Ezek a tevékenységek és civilizációs vívmányok lehetetlenné válnának. A szociális élet is komoly zavarokat szenvedne. Hiszen hol lehetnének magunkban vagy hol lehetnének zavartalanul együtt? A magánszféra nyitottá válna, lehetetlen lenne visszahúzódni valahová.

Ezek után valószínűleg senki sem vitatja, hogy az építészetnek kulturális dimenziói is vannak. Az épületek megformálásában visszatükröződik az idő, a maga változó divatjaival és stílusával. Sőt, még az értékek, a világnézet és a gondolkodás módja is befolyásolja az építészeti kialakítást.

Hogy az építészetnek szellemi dimenziója is lehet, hogy akár az ember belső világát és vallási életét is képes támogatni, ez a gondolat a kortárs építészetet szemlélve aligha jut eszünkbe. Ez a felfogás annyira távol esik a mai szemlélettől, hogy sem tanulmányaimból, sem később, a szakirodalmat olvasva nem tudok visszaemlékezni arra, hogy valaha egy árva szót is hallottam vagy olvastam volna erről.

Ebből az aspektusból figyeltem fel néhány éve egy fiatal svájci nő történetére, akinek váratlanul meghalt a férje. Kétségbeesetten állt egyedül a gyerekeivel és nem tudta, hogyan folytassa az életét. Egy nap ellátogatott Zürich-Witikonba, a Mária Megkoronázása templomba (Justus Dahinden, 1965.). Annyira magával ragadták a templom tér- és fényhatásai, hogy újra bátorság töltötte el és erőt merített az élete kézbevételehez. Számomra az volt a csodálatos ebben a történetben, hogy az elbeszélés szerint ezt a belső átváltozást nem egy szentmise indította el, hanem pusztán az épület terének hatása. Hogyan lehetséges ez? Hogyan tud az építészet olyan mély benyomást tenni ránk, hogy szinte vallásos élményt okoz, és belső erőket nyit meg? Mikor később, a workshopokon célzottan ilyen élményekre kérdeztem rá, egyre másra bukkantak fel az építészetrel kapcsolatos mélyreható spirituális tapasztalatok. Ezek alapján számomra világossá vált, hogy mindez sokkal általánosabb jelenség, mint amennyire arra az általános szótlanságból következtetni lehetne.

Beletagozódás egy isteni világrendbe

Amennyire szokatlan ez a téma manapság, annyira magától értetődő volt a régebbi korokban. Minél messzebbre tekintünk vissza a történelemben, a művészet és az építészet szellemi dimenziója annál fontosabbnak tűnik. Az emberiség legrégebbi építményeit, a máltai templomokat, a megalitkultúrák kőépítményeit, Egyiptom templomait és piramisait vagy Mezopotámia toronytemplomait szem-

lélve az az érzésünk támad, hogy az építészet maga a vallási építményekből jött létre. Ezek az építmények még nem hétköznapi feladatokat vagy praktikus szükségességet követnek, hanem szellemi és vallási célokat. Ez utóbbiak nem csak az épület funkcióját határozták meg, hanem az elhelyezésre, a kialakításra, az arányokra és a díszítésre is rányomták bélyegüket.

Így az ókori Egyiptomban a piramisok és a sírok a Nílus nyugati partján helyezkedtek el, mert ott megy le a nap. A nyugati horizonton leáldozó nap egyben az alvilágba való belépést is jelentette. A halottak követték a Napisten utazását az alvilágba az új élet reményében. A piramisokat és a sírokat tehát nem egyszerűen praktikus vagy vizuális megfontolásból helyezték el a tájban, hanem beépítették egy mitologikus világképbe, melyet így láthatóvá tettek és ezzel együtt az emberi életet is beleillesztették.

Ugyanez áll a templomok és más szent helyek kiképzésére és arányaik kialakítására. A templomokat a világ kép-másának tekintették, kialakításukban a mitologikus világképet tükrözték vissza. A görög templom hármas osztása a görög világképet jelenítette meg, ahol a lépcsőzetes alsó építmény a földet, az oszlopok az emberi világot, a háromszögletű timpanon pedig az istenek birodalmát jelképezték. Az istenek és az emberek világa közt volt még a félistenek birodalma, a metopákon megjelenő harci jelenetekkel.⁽¹⁾

Különös jelentőségük volt a mértékeknek, a számoknak és az arányoknak. Praktikus jelentőségüket messze meghaladva metafizikus jelentéstartalmak hordozói voltak. Még a formáknál is sokkal inkább helyük volt a szellemi világrendben, sőt, annak alkotóelemeként tekintettek rájuk, ahogy már a bibliai Bölcsesség könyvében Salamon is mondja az Úrnak: „Te mindent módjával és szám szerint és mértékkel rendeztél el.”⁽²⁾ Mérték és szám szerint pedig leginkább a vallási építészet rendeződött. Az Ótestamentum részletesen leírja, ahogy Isten maga adja meg Mózesnek a méreteket, amelyek szerint a tabernákulumot és a frigyládát meg kell építeni.⁽³⁾ Mózes lelkére köti: „A hajlékot pedig azon a módon állítsd fel, amint néked a hegyen mutatott.”⁽⁴⁾ A tabernákulum csak áltálal válhatott Isten hajlékává, ha méreteiben és arányaiban is tökéletes mása égi előképének.

Ez a gondolkodásmód természetesen a templomoknál játszott nagy szerepet. De a sokkal hétköznapiabb építési feladatoknak, például a házépítésnek is be kellett illeszkednie a kozmikus világrendbe és össze kellett kötnie vele ezáltal az embereket. A templomokhoz hasonlóan a lakóházakat is gyakran tekintették a világ tükröképeként és aszerint is alakították őket. A ház legegyszerűbb formájá-

ban a tető az égnek, a padozat a földnek, a belső tér pedig a kettő közötti világnak felelt meg. Központi bejárat esetén azt „axis mundi”-nak, vagy világvezetőnek tekintették, melynek feladata az volt, hogy az eget a földdel összekösse. A ház a benne lakók számára a „világ középpontját” jelentette és lehetővé tette számukra az éggel való kapcsolatot.

Bármilyen furcsának tűnnek is mai nézőpontból ezek a megfontolások, a régi korokban természetesek és szükségszerűek voltak, más kultúrákban még most is azok. Az építészetet az elhelyezésen, a kialakításán, az arányokon és a szimbolikán keresztül illesztették be a szellemi világrendbe. Ez nem egyfajta járulékos, hanem nagyon is lényeges eleme volt az építési munkának. Lehetővé tette az embereknek, hogy az épületen keresztül maguk is részei legyenek ennek a szellemi rendnek.

Az isteni világrend elhalványulása

Nehéz pontosan megállapítani, mikor és miért tűnt el a nyugati kultúrában az az igény, hogy az építészetet beilleszték a világ rendszerébe. Biztosan fontos szerepet játszott benne a reneszánsz folyamán kifejlődött természettudományos világkép. A világűr és a vele kapcsolatos természeti törvények kutatása miatt Isten fokozatosan kikerült a világképből. Egy darabig még ott maradt a kép szélén, mint teremtő, mígnem az evolúciós elmélet ettől az utolsó szerepétől is megfosztotta. Ha pedig már nem létezik isteni világrend, miért kellene beleilleszteni az építészetet?

A számok és a mértékek mítosztalanításának folyamata időben elég jól meghatározható. Amíg a méreteket az emberi testből vezették le, addig részük volt az isteni világrendben. Az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett, a méretei így magától értetődően az isteni rend részei voltak. Ily módon a számok nem csak a nagyságrendet mutatták, hanem jelentést hordoztak. Az egyes volt Isten száma, a mindent átfogó egység. A kettes az egység kettéosztásából származó dualitás, a hármas a Szentháromság és a mennyé, a négyes az égtájaké, a négy elemé és ezen keresztül a földi világé. Mikor Napóleon 1799-ben bevezette a tízes számrendszert és a métert, minden ilyen összefüggés eltűnt. A méter olyan mértékegység, melyet már nem az emberi test méreteiből, hanem a Föld kerületéből vezettek le, a tízes számrendszer pedig már nem jelentéstartalmak hordozója, hanem egy nagyon praktikus, de elvont számrendszer.⁽⁵⁾ Nehezen követhető, hogy a gondolkodás ilyenén átalakulása mennyiben gyorsította meg az ipari forradalmat és annak „mértéktelen” következményeit. Az azonban biztos, hogy ez a „mértéktelenség” azóta sok tekintetben látható formákat vett körülöttünk.

A metafizikai világkép eltűnésével egyidejűleg nem szűntek meg annak építészeti kifejezésformái: a reneszánsz, a klasszicizmus és a neostílusok építészetében még újabb csúcspontokat értek el. Ez persze nem jelenti azt, hogy ennek a formanyelvnek továbbra is ugyanolyan jelentősége lett volna, mint korábban. Amikor Palladio a Villa Rotonda mind a négy égtáj felé eső részét timpanonnal koronázza meg, ami a görög korban elképzelhetetlen kihágás lett volna, akkor ezzel ugyan nagyon izgalmas formát hoz létre, de már nem utal vele az isteni szférára. Az isteneknek ajánlott építési elem ezentúl díszítőelemként a magát öntudatosan a világ középpontjába helyező embert szolgálta.

Absztrakt gondolkodás és geometrikus kialakítás

A természettudományos világkép és a racionális gondolkodás legtisztábbán a 20. század funkcionalizmusában jut kifejezésre. Ez az áramlat az építészeti kialakítást kizárólag az épület praktikus használatából akarta levezetni. Mindemmel különös vonzalma volt a tisztán geometrikus formanyelv iránt. Ez nem jelenti törvénytörést, hogy ezek a formák valóban funkcionálisabbak is, jóllehet első pillantásra annak tűnhetnek. Közelebbről szemlélve teljesen rejtélyes például, hogy mitől lenne funkcionálisabb egy lapos tető az esőben gazdag vidékeken a ferde tetőnél. Ezen felül a lapos tető az egyébként is kicsi épületeket megfosztja a rakodótér vagy a padlástérben kialakítható újabb szoba lehetőségétől. Mindennek tehát semmi köze sem volt a praktikus értelemben vett funkcionalizmushoz, sokkal inkább az új, racionális korszak képéről volt szó. A nyeregteretben tovább élt a menny hagyományos képe, és ezt a metafizikai menedékhelyet kellett elvenni a háztól. A filozófus Ludwig Wittgenstein (1889–1951) a filozófia nyelvét akarta megtisztítani a metafizikai fogalmaktól, melyekhez semmilyen mély értelmű kijelentés nem fűzhető. A funkcionalizmus építészei az építészeti formanyelvet akarták ugyanígy megszabadítani a jelentéssel már nem bíró megmaradt stílusjegyeiktől.

A korai modernnek képi nyelvének olvasásakor világosan kirajzolódik annak absztrakt, azaz szó szerint a valóságtól „elvonat” karaktere. Ez leginkább Le Corbusier viláin keresztül mutatható be. Természetesen az ő házainak is lapos teteje van, de az égi kapcsolaton túl a földdel való kapcsolatot is megszünteti. Legtöbbjük karcsú oszlopokon áll, olyan képzetet keltve, mintha a ház szabadon lebegne ég és föld között. A fehér szín is felerősíti mindezt, elvéve a ház anyagszerűségét, azt tiszta formaként jeleníti meg.

Ezeket az épületeket még a történelmi összefüggésekből is kiemelik, hiszen a racionális építészeti mellett, hogy

„nemzetközi stílusként” indult, egyszersmind a stílusok egymásra épülésének is véget akart vetni. Ilyen messzire azonban nem jutott a dolog, mert néhány évtizeddel később – elég paradox módon – éppen ezt az „időtlen stílust” érte utol a történelem.

Kiutak az absztrakcióból

A 20. század hatvanas, hetvenes éveire világossá váltak az egyoldalúan racionális építészeti és várostervezési irányvonalai, és elindultak az ezt meghaladó kísérletek. Az első ilyen irányú kezdeményezés a posztmodern volt, mely elsősorban a funkcionalizmus absztrakt, redukált formanyelvére válaszolt. Ludwig Mies van der Rohe (1886–1969) híres mondását: „less is more” (a kevesebb több) Robert Venturi (1925) úgy parodizálja: „less is a bore” (a kevesebb unalmas). A posztmodern építészei, mint Robert Venturi, Michael Graves (1934), Charles Moore (1925–1993) és Ricardo Bofill (1939) ismét színt vittek az építészeti, épületeiket formák és díszítések sokaságába öltöztették. A történelmi stíluselemek túl – oszlopok, ívek, timpanonok – a modern technika eszközeit is alkalmazták, így például neonlámpákat vagy tükrörüveget, s ezeket lazán kombinálták egymással. A legfontosabb az volt, hogy a végeredmény vonzó legyen, az építészeti újra élményt nyújtson, anélkül, hogy mindezt túl komolyan vennénk. Miért kellene az építészeti mindig komoly dolognak lennie, miért ne lehetnénk örömeinket a konstrukcióban, miért ne építhetnénk olykor valami vicceset is?

Kritikájával a posztmodern felhívta a figyelmet a modern építészeti egy fontos hiányosságára. A funkció egyoldalú hangsúlyozása és a geometrikus formák iránti vonzódás a formanyelv elszegényedéséhez, visszafejlődéséhez vezetett. A posztmodern képviselői ezzel szemben újra kifejezőerővel bíró képi nyelvet akartak adni az építészeti. Az sem jelenthetett hátrányt, hogy ez már nem a régi stílusok jelentéssel teli nyelve volt; a posztmodern filozófusai, mint Jean-Francois Lyotard (1924–1998) eleve kétségbe vonták a valódi, autentikus formanyelv lehetőségét.⁽⁶⁾ Maradt a régi idők „magas kultúrájának” és a modern fogyasztói társadalom „alacsony kultúrájának” képi elemivel történő játék, a kultúrakritika és az ironia. Magához az építészeti feladathoz mindennek nem sok köze volt. Talán ebben rejlik a posztmodern legfőbb jellegzetessége, hogy elválasztotta a megjelenést az építészeti lényegtől.

A modernnek építészeti felfogását még mélyebben ragadta meg a nyolcvanas-kilencvenes évek dekonstruktivizmusa, mely már nem a külső megjelenés gazdagításával foglalkozott, hanem az épületek belső struktúrájának megragadá-

sával és felbontásával. Ferde vonalak és felületek segítségével az érzékelés számára mozgásba hozták a konstrukciót. Dinamikus példája ennek a Zaha Hadid (1950) tervei alapján a Vitra bútorgyár számára épült tűzoltóság Weil am Rheinben (1993). Ferde falai és hegyes formái dinamikát sugallnak. Mindez akár illeszkedhetne is a tűzoltók tevékenységéhez, akiknek riasztás esetén a lehető leggyorsabban kell elhagyniuk az épületet. Hogy ez a formanyelv mennyire távol esik a betöltendő funkciótól, mennyire az öncélú megjelenítést szolgálja, az leginkább a tűzoltók állomáshegyén, a felső szinten mutatkozik meg. Ebben a helyiségben elvileg nyugalom honolhatna, mégis minden irányban esik szét a tér. Az épület egészében véve annyira alkalmatlan volt tűzoltóságnak, hogy néhány év elteltével kiköltöztek belőle, és azóta múzeumként működik.

Más dekonstruktivisták épületek még tovább viszik a forma feldarabolását. Az 1994-ben a Coop Himmelb(l)au által tervezett groningeri múzeumpavilon látszólag egymással össze nem függő darabokból áll. Az egyes darabok mintha a teljes dezintegráció állapotában vagy az összeomlás pillanatában merevedtek volna meg. Nem arról van szó, hogy ténylegesen összeomlani vagy szétesni készülnek, csak ezt a benyomást akarják kelteni. Csodálatra méltó, mennyi energiát fektettek abba, hogy színleljenek valamit, aminek nincs köze a valósághoz. Lehetséges, hogy az épület a társadalmi szétesettséget, vagy a modern ember szociális és belső töredezettségét akarja bemutatni, de egész biztosan nem a saját funkcionális és tektonikus összefüggéseit.

Ezeket az építményeket a számítógépes tervezés tette lehetővé, mellyel a ferde falak és felületek térben elhelyezhetők és szerkezetileg kiszámíthatók. Eleinte úgy tűnt, a számítógép technikai segítőeszköz, segít a terjedelmes számítások gyorsabb és precízebb elvégzésében. Ám hamarosan kiütköztek sajátos, egyéni formanyelvei is. Megszülettek az úgynevezett „blobok”, melyek nehezen meghatározható, kerekded vagy elfolyó formái úgy terülnek el környezetükben, mint hatalmas tojás vagy óriási féreg.

Legtöbbször egyáltalán nem tűnnek barátságosnak, sőt inkább valami alsóbbrendű élőlényhez hasonlítanak, mégis van bennük valami idegenszerű, valami elidegenítő. Például többnyire hiányzik belőlük a külső és a belső meghatározható kapcsolata. Belépve egy teljesen mesterséges belső világba érkezünk, ami – bármennyire lenyűgöző is – valahol kísérteties. A belső térben a látogató, vagy a használó el van zárva a külső természettől, de belül sem emberi lélekkel és szívvel átitatott térben találja magát. Inkább úgy tűnik, mintha belépett volna a számítógép virtuális terébe, vagy mintha ez a virtuális világ terjeszkedett volna ki köré

térben (vagy építészetiileg). Ahogy a virtuális világban ismeretlen a gravitáció, úgy ezeken az épületeken sem mutatkozik semmilyen látható kapcsolat a nehézségi erővel vagy az anyagszerűséggel. Természetesen kapcsolatban állnak velük, csak kialakításukban ez nem kerül előtérbe. Ugyanez érvényes a térirányokra is. A folyosók, a falak és a tetők egymásba folynak, ami csodálatos élményt nyújt, de néha megnehezíti a tájékozódást és szédülést okoz.⁽⁷⁾ Így fordulhatott elő, hogy a hollandiai Neeltje Jans 1997-ben, Lars Spuybroek által tervezett vízi pavilonját sem használták sokáig eredeti formájában.

Az eddig tárgyalt három építészeti irányzat kísérlet volt a modern absztrakt és statikus tulajdonságainak meghaladására. A posztmodern ezt az építészeti külső megjelenésén keresztül próbálta elérni, melyet ismét kifejezőbbé és képszerűbbé próbált tenni. Az építészeti formanyelvén keresztül élményekhez akarta juttatni a szemlélőt. Ez az áramlat erősen kötődik az ember lelki életéhez, mely érzéki benyomásokból és képekből táplálkozik. A dekonstruktivizmus az építészeti merevségét akarta oldani, és a töredékesség látszatát próbálta kelteni, ehhez pedig felbontotta az épület belső szerkezetét. Az épület belső összefüggéseivel foglalkozó áramlat leginkább az emberi szervezet életerejével állítható párhuzamba. A számítógépes blobok virtuális térnek kivetüléseiben a térbeli tájékozódás, az épületeknek a gravitációhoz és az anyaghoz való viszonya tükröződik. Ez a három elem legszorosabban az ember fizikai testével hozható kapcsolatba.

Jóllehet mindhárom irányzatnál csak érzésekről van szó, melyeket a konstrukció vált ki, úgy tűnik, mindegyik az ember mélyebb szintjeire próbál hatni. A posztmodernben a képek lelki átélése, a dekonstruktivizmusban a szervezet életerejének szintje, a blobokban a fizikai testnek a térhez való viszonya jelenik meg. Ezek a szintek azonban nem kapnak táplálékot, nem gazdagodnak, éppen ellenkezőleg: hatályon kívül kerülnek, mellőzötté válnak. A lelki síkon megszűnik a képek értelmi telítettsége, az élet-erő szintjén elszakadnak egymástól a belső összefüggések, testi síkon pedig az épülettestnek a nehézségi erőhöz és a térorientációhoz való viszonya válik kérdésessé.

Az építészeti területén mindezt izgalmas újításnak is láthatjuk, mely által új tapasztalatok nyílnak meg. Emberei vonatkozásait tekintve, az élőlények perspektívájából nézve azonban ezek inkább a széthullás tünetei. Az értelem nélküli belső képek elidegenedéshez és depresszióhoz, az élő szervezet összefüggéseinek megszűnése betegségekhez, a nagyobb egységek szétesése pedig az életerő összeomlása után halálhoz vezetnek. Az embernél ezek a jelenségek

akkor következnek be, ha a tudat és a belső erő meggyengül. Ha mindez az építészetben is kifejezésre jut, az talán tükrözi valamennyire napjaink idő- és tudatállapotát, de semmiképpen nem nyit új szellemi dimenziókat, csupán annak hanyatlását fejezi ki.

Az érzéki, mint a szellemi kifejeződése a szerves építészetben

A funkcionalizmus statikus és absztrakt világából egész másfelé keresi a kiutat a szerves építészet. Az építészeti kialakításnál – a funkcionalizmushoz hasonlóan – itt is az épület majdani hasznosítása jelenti a kiindulópontot. A konstrukció nem egy meghatározott stílust követ, hanem magából az építési feladatból nő ki. A funkcionalizmussal ellentétben a szerves építészet nem a priori geometrikus formanyelvet alkalmaz, hanem megpróbál jól illeszkedő kialakítást találni, mely belülről támogatja az épület funkcióját, és külsőleg is kifejezésre juttatja azt.

A szerves építészet és a posztmodern együttes sajátossága, hogy mindkettő értéket tulajdonít az építészet képi nyelvének. A szerves épületek is legtöbbször erős kifejezőerővel és formai gazdagsággal rendelkeznek. A posztmodernnel ellentétben azonban az organikus építészet kísérletet tesz arra, hogy bensőséges kapcsolatot teremtsen az épület lényege és annak külső megjelenése közt. A képnek nem pusztán dekorációnak kell lennie, hanem az építési feladatot kell kifejezésre juttatnia. A kialakításnak értelmes nyelvvé kell válnia.

A szerves építészet már jóval a dekonstruktivizmus előtt megpróbálta kifejezésre juttatni az építészetben a mozgást. A külső dinamika helyett azonban a belső, irányított mozgásra helyezte a hangsúlyt, az alkotóelemek szétesésével szemben azok belső összjátékát állította középpontba. A számítógépes blobokhoz hasonlóan a szerves építészet is új tapasztalatokat akart megnyitni, de nem a virtuális, hanem a reális világban. Az organikus építészet nem tagadja a gravitációt, nem akarja látszólag feloldani azt, hanem konstruktív elemek segítségével átélhetővé próbálja tenni azokat az erőket, melyek saját testünkben és az élő természetben a gravitáció legyőzésére szolgálnak. Valami hasonló figyelhető meg az anyaghasználatban is. A különféle anyagokat is egyéni sajátosságaik miatt értékelik, és megpróbálják megtalálni hozzájuk a jellemző tulajdonságaikból következő kialakítást. Az épület külső megjelenése, az anyaghasználatához és a gravitációhoz kapcsolódó belső összefüggések nem egymástól különálló területek, a konstrukció egészében egybe kell olvadniuk. Az épület kialakításában az építési feladat komoly, képszerű kifejezőmódot kap. Így például az első Goetheanum kettős kupolájában

az anyagi és a szellemi világ kölcsönös áttöréséről szóló antropozófiai elképzelés tükröződik vissza. A metamorfózis elve alapján az ilyen motívum feloszlik, beépül a különböző épületelemekbe. Belső, élő összefüggérendszer jön létre, mely végleges megjelenését az építőanyagok tulajdonságaiból kapja meg, a konstruktív erők talaján.

Ha ez sikerül, új ablak nyílik az építészet szellemi dimenzióira. A szellemi szorosan az építészeti feladathoz kapcsolható részét a művészi megjelenítés érzéki jelenséggé alakítja. Vagy fordítva: az érzéki úgy jelenik meg, hogy azon keresztül egy picit átélhetjük az építési feladat lényegét, a genius locit, a láthatatlan konstruktív erőket és az építőanyagok tulajdonságait. A szerves építészet tehát nem csak abban különbözik a funkcionalizmustól, hogy a józan materializmussal szemben valami túlvilágít akar átélhetővé tenni, hanem abban is, hogy megpróbálja meghaladni a modernizmus lényegi-érzéki tulajdonságokkal nem rendelkező absztraktságát. Az organikus építészet megpróbálja az érzéket és a lényegit is megragadni, egységbe foglalni.

Külső kialakítás és belső iskolázás

Hogyan juthatunk el a kép és a lényeg, a szellemi és az anyagi ilyenfajta új egységéhez? Az ilyesmi nem terem csak úgy, óhajásra az ember keze közt. Új belső és külső képességeket kell fejleszteni hozzá, meg kell haladni a gondolkodás absztraktságát és az érzések szubjektivitását. Ahhoz, hogy valaki a szellemit meg tudja jeleníteni, saját magának is át kell élnie azt.

Amíg az emberek rendelkeztek spirituális élményekkel, addig magától értetődően illesztették be spirituális világrendjükbe a kultúrát és az építészetet. Ezek pedig újból felhívták a figyelmet a szellemi dimenziókra, sőt, új tapasztalati területeket nyitottak. Ha a belső élmények meggyengülnek és a világkép megváltozik, ez a dimenzió az építészetből is eltűnik. A gond tehát nem az építészeti kialakítással, hanem az ember belső tapasztalati világával van. Ahhoz, hogy a szellemit a művészetben és az építészetben átélhetővé tegyük, meg kell haladnunk a tudat korlátait és az absztrakt gondolkodást. Ez csak úgy érhető el, ha az ember mint teremtő két egymással ellentétes irányba fejlődik.⁽⁹⁾ Az egyik irányban a gondolkodást kell élővé tenni, belső képeket kell formálni. Ha az ember építésztként nem elégszik meg egy elvont térprogrammal, hanem az épület majdani hasznosításából kiindulva étellel teli képeket képzel el, akkor felismeri, hogy ennek a belső képnek saját teremtő ereje van. Saját magától egy meghatározott, rászabott kialakítás felé mozdul el. A feladat tehát nem az, hogy külső formákat találjunk, hanem hogy belső képeket

formáljunk. Ebben a képi világban megérezhető az építészeti feladat még megformálatlan lényege, mely egyfajta vezérlő csillagként hatással lehet a tervezési folyamatra.

Ahhoz azonban, hogy a kialakításban átélhetővé váljon valami lényegi dolog, tisztában kell lenni a felhasznált anyagok és mesterséges eszközök sajátosságaival is, mellyel az építés folyamán dolgozunk. Nem arról van szó, hogy mélyebben kell a belsejükbe hatolni, sokkal inkább arról, hogy jobban beleéljük magunkat a világba, a külső anyagokba és az eszközökbe. Ha ez sikerül, észre fogjuk venni, milyen mélyről fakadnak sajátos törvényszerűségeik, vagy netán még a kialakításukat meghatározó akarat is. Ha ezt a kettős utat próbáljuk járni, egyszer csak megfordul a világhoz és a saját valónkhoz a normális viszony. Olyan

JEGYZETEK

1. Frank Teichmann: *Der Mensch und sein Tempel. Griechenland*. Stuttgart, 1980.
2. Bölcsesség Könyve II, 21.
3. Mózes II. Könyve 25. és 26. rész
4. Mózes II. Könyve 26. és 30. rész
5. Paul von Naredi-Rainer: *Architektur und Harmonie. Zahl, Maß und*

belső objektivitás alakul ki bennünk, mellyel normális esetben csak kifelé rendelkezünk, és olyan érzékenyek leszünk a külső világra, amennyire csak befelé szoktunk lenni. A művészi alkotás folyamatában így a belülről átélt motívum saját kézből ölt alakot. Ha ez sikerül, valóban valami új dolog kerül a tervezési folyamatba, és átélhetővé válik a szellemi a művészetben és az építészetben.

Pieter van der Ree építész, az organikus építészet professzora a bonni Alanus Művészeti és Társadalmi Főiskolán. Fontosabb könyvei: *Organische Architektur. Der Bauimpuls Rudolf Steiners und die organische Architektur im 20. Jahrhundert* (Stuttgart, 2001); *Formen schaffen als Ausdruck des inneren Lebens* (Stuttgart, 2009).

6. *Proportion in der abendländischen Baukunst*, Köln, 1982.
6. Jean-Francois Lyotard: *Das postmoderne Wissen*. Paris, 1979.
7. Josina Intra Bartolo: *Schuine lijnen maken misselijk*, in: *Bouwwereld* 2000/2.
8. Pieter van der Ree: *Organische Architektur*. Stuttgart, 2001.
9. Pieter van der Ree: *Formen schaffen als Ausdruck des inneren Lebens*. Stuttgart, 2009.

Karl-Dieter Bodack

A 20. SZÁZAD ÉPÍTÉSZETÉNEK NÉHÁNY SZELLEMI FORRÁSÁRÓL

Bevezető gondolatok

Minden jelentős építészeti kornak vannak spirituális gyökerei, ami meglepőnek tűnhet, de csak azért, mert a széles nyilvánosság csak mostanában kezdett foglalkozni ezzel a kérdéssel.

Az ezotériáról mint a különféle művészeti irányzatok alapjáról 1995-ben *Okkultizmus és avantgarde* címmel rendeztek kiállítást, 800 oldalas katalógusa (Veith Loers szerk.: *Okkultizmus und Avantgarde – von Munch bis Mondrian*. Ostfildern-Ruit, 1995.) kimerítően tárgyalja a témát. Tíz évvel később *A Bauhaus és az ezotéria* című kiállítás vette elő ismét a témát, terjedelmes katalógusa átfogó kísérszövegeket tartalmaz (Christoph Wagner szerk.: *Das Bauhaus und die Esoterik*. Bielefeld, Leipzig, 2005.) A 20. századi építészet jelentős újjítóinak szellemi alapjait széles értelmezésben mutatta be a 2002 óta Amszterdamban, Berlinben,

Brügge-ben és Tamperében kiállított *Organikus építészet* című kiállítás. (Kíséző kiadvány: Pieter van der Ree: *Organische Architektur. Der Bauimpuls Rudolf Steiners und die organische Architektur im 20. Jahrhundert*. Stuttgart, 2001.)

A nyugati építészet kezdetének (az ókori Egyiptom építményei mellett) a Salamoni Templomot tartjuk, melyet az Ószövetség a Királyok első könyvében ír le. A templom szentélye őrizte a frigyládát, hatalmas bejáratára Jákin és Boáz oszlopa tekintett, melyek egyfajta jelképként Izrael népének vándorlására utaltak. Ezt a kettősséget sokféleképpen magyarázzák, biztos, hogy utal a világ alapvető polaritásaira: világosság-sötétség, születés-elmúlás, jó-rossz. Mindemellett az értelmezésekből gyakran kimarad, hogy ez a kettősség a harmadikra, valami lényegesebbre utal: a frigyládára, melyet máig tiszteletet ébresztő jelenségként kell felfognunk. Az építészetnek ez az öszesztusa a mai napig sokféleképpen életre kel, gondoljunk akár

a szabadkőművesek templomalakításaira, akár a New York-i World Trade Center ikertornyaira, melyeket magasságuk, egyértelmű ortogonális kialakításuk és elhelyezésük egyaránt a városkép meghatározó elemeivé tett. E kettőség a modern magasház-építészet kedvelt motívuma lett.

1907-ben a müncheni teozófiai világtalálkozson Rudolf Steiner is felállította ezt a két oszlopot a pódium mellé és közéjük filozófusok: Hegel, Schelling és Fichte mellszobrát helyezte el (Karl Lierl, Florian Roder szerk.: *Anthroposophie wird Kunst. Der Münchener Kongress 1907 und die Gegenwart*. Dürnau, 2008., Pieter van der Ree: *Formen schaffen als Ausdruck inneren Lebens*. Stuttgart, 2009.), egészen nyilvánvaló, hogy ezeknek a humanistáknak a munkásságában látta az általa alapított szellemtudomány alapjait – egy olyan tudományának, melynek eredete a gondolkodásban rejlik.

A 20. századi építészetet ismétlődő forradalmak és áttörések jellemzik, amelyek a 19. század utolsó évtizedeiben kezdődtek. A természettudományos felfedezések ebben az időszakban a nem anyagszerű jelenségekkel foglalkoztak, mint például az elektromágneses hullámok és mezők vagy a fény tulajdonságai. Ezeknek a felfedezéseknek messze nyúló következményeik lettek, hatásuk az egész filozófiai gondolkodást áthatotta. Jean Gebser (1905–1973) ezt az áttörést mint tudatváltozást írja le, a perspektivikusból az integráló tudat felé, amelynek jellemzője, hogy az embert és világeseményeket befolyásoló szellemi hatások inkább a kutatás és a megismerés tárgyává válnak. (J. Gebser: *Ursprung und Gegenwart*. 2 kötet. Stuttgart, 1949–1953.)

A tudományok alapvető változásai, a művészetekben és a kultúrában bekövetkezett áttörések a 19–20. század fordulóján az építészetben is világszerte új irányvonalakhoz vezettek. A történeti stílusirányzatoktól az önálló, korszerű szellemi tendenciák felé tartó változást két újtó építész munkásságán és a legfontosabb iskola fejlődésén keresztül mutatom be nagy vonalakban.

Frank Lloyd Wright (1869–1959)

Frank Lloyd Wright unitárius lelkészházban nevelkedett, olyan családban, ahol mindenki lekesen zenélt. (Bruce Brooks Pfeiffer: *Frank Lloyd Wright*. Köln, 1991.) Édesanyja a német reformpedagógus, Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782–1852) játékait adta a kezébe, kamaszkorában a nagybátyja farmján dolgozott, itt került mélyebb kapcsolatba a természettel: a nature szót egész életében nagy kezdőbetűvel írta. Nagy hatással voltak rá Ralph Waldo Emerson (1803–1883) spirituális írásai, aki a szellemet látja az egyetlen valóságnak, és az isteni lényegét a természetben

és az emberi lélekben írja le. Wright Chicagóba, Amerika akkori építészeti központjába ment és Louis Henry Sullivan (1856–1924) irodájában kezdett dolgozni. Sullivan nagy csodálója volt Goethe: *A növények alakváltozása* című művének és számos tanulmányában, építészeti tervében igyekezett a növényi formákat az építészetbe átültetni. (Ake Fant, Arne Klingborg: *Leben in der Architektur unserer Zeit*. Stuttgart, 1985.)

Wright 26 évesen önállósította magát, magánházakat tervezett, amelyekre jellemző a természeti környezettel való érzékeny összhang. 1909-ben, 42 évesen egzisztenciális válságba került, Európába utazott, hogy ott új impulzusokat keressen. 1924-ben vette feleségül Olgivanna Ivanova Hinzenberget (1898–1985), aki Georgij Ivanovics Gurdjieff (Gyurdzsjev) (1866–1949) görög-örmény misztikus tanító követője volt, az általa alapított spirituális önkifejező tancot később Wright házában is gyakorolták.

Utolsó és talán legjelentősebb munkája a New York-i Guggenheim Múzeum. A megbízást Hilla Ribay (1890–1967) révén kapta, aki Berlinben hallgatta Rudolf Steinert és munkásságát egy életen át nagyra tartotta. Ribay hosszú éveken keresztül volt a Salomon Guggenheim alapítvány kurátora, az ő nevéhez kötődik a *Blauer Reiter* csoport munkásságát átfogó gyűjtemény megszerzése. Ebben a művészeti társaságban kimagasló szerepe volt Vaszilij Kandinszkijnek (1866–1944), aki Rudolf Steiner előadásainak hatására szellemi tények és történések konkrét ábrázolására törekedett.

Frank Lloyd Wright munkái valódi kapcsolatban állnak az adott természeti környezettel, a kulturális és szociális adottságokkal. Munkássága alatt egyre többet értett meg azokból a törvényszerűségekből, amelyekkel az élő természet alkot. Segítségével a téralkotásaiban kapcsolatot teremtett az „élettesthez”, az emberi életfolyamatokhoz, melyek az adott terek atmoszférájában hatásosan átélhetők. Wright munkáira az „Organic Architecture” kifejezést használta, így joggal tekinthető az organikus építészet fogalma egyik megalkotójának. Mindkét alkotóműhelye, a Taliesin I és II egyszerre volt építésziroda, iskola és életközösség, melyekbe keresztény-szociális hatásokat épített be. A hely a 6. századbeli walesi bárd, Taliesin nevét viseli.

A Guggenheim Múzeum valódi, mélyről jövő kapcsolatot épít a látogató és a műtárgy között, mikor az átélés és a megfigyelés folyamatát a kiállítóterem dinamikus spiráljában tárgyasítja. A térbeli spirál adja az építmény kézzelfogható motívumát, metamorfózis segítségével sok további elem ebből fejlődik ki, a végeredmény pedig egy elevenségével ható organizmus. Éles ellentétben áll tehát

sok múzeummal, melyek fárasztó monotonitást mutatnak vagy túlhangsúlyozzák az építészet szerepét.

A Bauhaus (1919–1933)

A Bauhaus alapítása idején a különféle ezoterikus áramlatok kereszteződési pontja volt. Walter Gropius (1883–1969) első megnyilatkozásaiban egy *céhes műhely* megalapításáról beszél, *kis közösségekről, testvériségről, melyek csendben, titoktartással, minden gond nélkül önnak egy megfajthetetlen titkot, és a művészet zászlaját végre újból kivezetik a hétköznapok piszkából.*

Szeretett volna egy kultikus épületet emelni, hét boltívvel, melyek a hét fő erényt szimbolizálták volna, azúrkék üvegboltozattal, rajta arany nap és csillagok. A művészet-történészek találtak egy hasonló leírást 1616-ból a *Frama Fraternitas*-ban, mely a Christian Rosenkreutz által alapított rózsakeresztes testvériség működését írja le. (ld. Christoph Wagner említett műve) Gropius elsősorban ezoterikus szellemben dolgozó embereket hívott meg, hiszen ők feleltek meg a legjobban a céhes műhelyről szóló elképzelésének. A tanárokat egészen különböző szellemi áramlatok követőiből válogatta, így a Bauhaus kezdeti időszakában egy széles alapokon nyugvó, világra nyitott kulturális műhelyt hozott létre. Ez a sokszínűség az alábbi, példaként kiemelt személyek listáján is megmutatkozik:

- Vaszilij Kandinszkijt mélyen megérintette Rudolf Steiner és az antropozófia,
- Johannes Itten (1888–1967) a Dr. Ottoman Zar-Adusht-Hanish (1844–1936) által alapított *Mazdaznan* gyógyító tanok híve és művelője volt,
- Georg Muche (1895–1987) egy, a *Mazdaznan* tannal kapcsolatban álló spirituális katolicizmust képviselt,
- Karl Peter Röhl (1880–1975) az északi mitológiáknak szentelte magát, összekötve azokat egy eszkatologikus Jézus-felfogással,
- Lothar Schreyer (1886–1966) a német misztikusok, Jakob Böhme (1575–1624) és Eckhard mester (1260–1328) híve volt, és a kultikus halotti rítusokkal foglalkozott,
- a katolikus vallásfilozófus, Romano Guardini (1885–1968) elsősorban az új liturgiára vonatkozó javaslataival jutott szerephez.

Velük és más további tanárokkal együtt a weimari Bauhaus egészen 1923-ig az ezoterikus indíttatású tanító és gyakorlóterületek széles skáláját vonultatta fel. Ezek impulzusokat adtak a művészeteknek, a dizájnknak és az építészetnek, amelyek a neoklasszicizmus meghaladásával mély spirituális kapcsolatokat kínáltak az embereknek.

Ezt a kezdeti fázist azonban teljesen elnyelte a feledés homálya. A lényegét tekintve expresszionista, organikus konstrukciók az aktuális tanításban, a művészet és dizájn világában már nem játszanak szerepet, mert teljesen elfedik őket a második Bauhaus-korszak ellentétes tendenciái.

Az 1922–23-ban kezdődött új irányzat ezzel szemben ma is sokféle módon jelen van. (Magdalena Droste: *Bauhaus 1919–1933. Reform und Avantgarde*. Köln, 2006.) Kezdeményezője a holland De Stijl mozgalom, név szerint Theo van Doesburg (1883–1931) volt. Doesburg 1921-ben érkezett Weimarba, és további holland tagok támogatásával a Bauhaus konkurenciájának számító szemináriumokat és kurzusokat tartott, majd fokozatosan befolyást szerzett Walter Gropius felett. Az első szakasz tanáraival ellentétben a „mechanikus esztétikát” és az ellentétek tanát képviselte, mely a matematikai és geometriai törvényszerűségeken megnyilatkozó szellemi kozmoszt be akarta vonni az emberi alkotó folyamatokba. Ennek első lenyomata a *Kuri-Manifestum*. A *Kuri* szó a konstruktív, hasznos, ésszerű és nemzetközi (konstruktív, utilitár, rationell, international) szavak kezdőbetűiből álló betűszó. Eszerint a kézművesek helyére gépeknek kellene kerülniük, a kevés ellentétes formából és színből álló „generálbasszus” szigorú esztéticizmust követelt. Ez az impulzus az angol nyelvű kultúrkörnek az áthagyományozott keleti bölcsességre építő, klasszikus teozófiáján alapult. Hollandiában ez évtizedeken keresztül jelentős hatással volt a művészekre, akik egy különleges páholyt alkottak.

A következő években a Bauhaus első időszakának majdnem mindegyik mestere elhagyta az iskolát. 1928-ban, az utolsók egyikeként Walter Gropius is. Munkáik első olvasatban túlhaladott esztétikai-asketikus megjelenési formát mutatnak, a funkcióbeli megfelelés ennek volt alárendelve. Nem teljesen érthető, hogy az így keletkezett épületek, terek, tárgyak terveire miért alkalmazzák a „funkcionalizmus” kifejezést, ha egyszer sok tekintetben nem felelnek meg a használatuk során elvárt követelményeknek. A derékszög dogmatikus és kizárólagos alkalmazása sok esetben még ott is kizárja az ésszerű hasznosítás lehetőségét, ahol ezt kifejezetten akarták és figyelembe vették. Szükségszerűnek tűnik, hogy a második vezető, Hannes Meyer (1889–1954) elbocsátása után – akit többek közt azért küldtek el, mert a tudományos marxizmus felé fordult – az irányítást Ludwig Mies van der Rohe vette át.

Mies van der Rohe (1886–1969)

Mies van der Rohe egy kőfaragó fiaként, Aachenben nőtt fel, kitanulta a kőműves szakmát, majd 19 évesen Berlinbe

ment (Claire Zimmermann: *Mies van der Rohe*. Köln, 2006). Közben építészirodában rajzolóként dolgozott, az iparművészeti iskolában, illetve a képzőművészeti főiskolán tanult. Első megbízása a Nietzsche-rajongó filozófia-professzor, Alois Riehl (1844–1924) házának megtervezése volt. A munka során került kapcsolatba korának meghatározó gondolkodóival, Eduard Sprangerrel (1882–1963) és Heinrich Wölfflinnel (1864–1945). 1908-tól Peter Behrens (1868–1940) elismert építészirodájában dolgozott, tőle halott Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) munkáiról. 1920-ig önállóan vagy társtervezőként jegyzett munkái expresszív, de érzékeny kifejezőmódot mutatnak, egy Bismarck-emlékmű tervén a monumentalitás vonásai is feltűnnek.

A húszas évek elején keletkeztek organikus alaprajzi kikapcsoló magasház-vázlatok, és csak 1923-tól mutatkozik tervein a radikális-ortogonális irányultság. A keresés és kísérletezés ezen életszakaszában talált rá a katolikus vallásfilozófus, Romano Guardini műveire. Ez adta meg a szellemi alapot az úgynevezett kontrasztokkal – ellentétekkel, polarításokkal – történő tervezéshez, mely építészeti munkásságát úttörővé, iránymutatóvá tette.

Guardini ellentétfilozófiája a bibliai teremtéstörténetből indul ki, de szemben áll vele annyiban, hogy mindig akkor jön létre valami új, amikor polarítás áll fenn. Ez a felfogás áthatja az építészkarok akadémikus felfogását: a tervezési folyamat során a formák és a színek kínálatából polarítások gyanánt (a filozófia ezeket egymást feltételező ellentétekként kezeli) kontrasztokat használnak: vízszintes-függőleges, vonal-felület, világos-sötét, szűk-tág, színes-színtelen, illetve a különféle anyagok és felületek ellentéteit. Ehhez társulnak még a színtörvényből eredő kontrasztok.

Az 1929-es Barcelonai Világkiállítás Mies tervezte német pavilonjában teljességgel megvalósul és megfelelő figyelmet kap ez a filozófiai-vallási irányvonal. Mies működése a Bauhaus utolsó időszakában együtt járt szellemi ösztönző erőinek kiterjesztésével és nyilvánvalóan összekapcsolja a Bauhaust a de Stijl mozgalommal, annak ellenére, hogy más szellemi forrásból táplálkoznak. Konstrukciói azért hatnak olyan erősen, mert szinte feltétel nélkül megvalósítják és leképezik belső meggyőződésüket.

Utolsó munkája, a Neue Nationalgalerie Berlinben kézzelfoghatóvá teszi mindezt. A kevés, filigrán alátámasztással hordozott, szokatlanul széles tető ötlete már jóval a múzeumépület tervezése előtt foglalkoztatta, és azt számos munkájában próbálta megvalósítani. Berlinben sikerült, annak árán, hogy az épület néhány kurátor véleménye szerint csak nehezen tölti be a galéria szerepét. A falak nélküli hatalmas tér és a kizárólag oldalról beáramló termé-

zetes fény a kiállítóhely funkcionális kifejezetten rosszat tesz. Az azonos elemekből álló kazettás tetőszerkezet statikai ostobaság, mivel az azonos külsejű kazettáknak egymástól teljesen eltérő terhet kell hordozniuk: ez a kialakítás éppen ezért gigantikus anyagfelhasználást és hatalmas költségeket igényelt. Építésének idején 25 millió német márkába került, míg a Hans Schauron (1893–1972) tervei alapján majdnem ugyanakkor épített, sokkal összetettebb és nagyobb Filharmónia csak 17,5 millió márkába. A Mies van der Rohe tervezte épület sok szempontból funkcionálisnak tekinthető: sokak számára óriási inspirációt jelenthet, mint hatásos méretekkel és karakterisztikus ön-ábrázolással ámulatba ejtő geometrikus konstrukció – a képzőművészeti alkotásokat bemutató galéria funkciójának azonban csak másodsorban felel meg.

Összehasonlító szemlélet

A 20. századi építészet itt bemutatott ösztönzőiben – melyek messze nem tükrözik vissza az építészeti fejlődés teljes spektrumát – két ezekből következő áramlat fedezhető fel. Az eltérő szellemi alapok és a teljesen különböző célkitűzések miatt szembenállnak egymással, és röviden összefoglalva a következő megállapításokkal jellemezhetők:

Az *organikus* áramlat lényeges esztétikai megtestesüléseit a környezetből, az adottságokból, az anyagokból és a használó igényeivel való közvetlen kapcsolatból nyeri.

Az *esztétikai* áramlat szellemi alapstruktúrákból, elsősorban a geometria és a polarítás szabályainak kínálatából alakítja ki konstrukcióit és az esztétikának rendeli alá a környezet, a használó és a funkcionális való megfelelés szempontjait.

A Bauhaus első időszakát ilyen szempontból integratívnak tekinthetjük, hiszen ekkor még mindkét áramlat fellelhető benne, és Walter Gropius vezetése alatt szimbiotikusan hatnak egymásra. Mindkét impulzus szellemi eredetű. Az *organikus* irányzat az ember iránti empátiára, a környezet és természet tiszteletére épít: a lényeg keresi, a materiális adottságok a spirituális áttörés által művészeté válnak, ennek megfelelően nagy szerep jut a metamorfózist magába foglaló formálásnak. Az *esztétikai* irányzat célja, hogy szellemi törvényszerűségeket kényszerítsen az anyagi dolgokra. Meghatározói a geometrikus struktúrák: ezáltal olyan építmények keletkeznek, melyek absztraktnak és a valóságtól elemelkedettnek tűnnek, a természettel ellentétesnek, extrém esetekben emberellenesnek éljük meg őket. Mindezek mellett meglepő lehet, hogy:

Az *organikus* áramlat megalapítása a német nyelvterületen elsősorban Rudolf Steiner, a német Teozófiai Társaság

ideiglenes főtitkára nevéhez kötődik, de megvalósítása csak 1912-től az Antropozófiai Társaság keretei között sikerült.

Az *esztétikai* áramlatot Közép-Európában a teozófusok világtársasága által képviselt, keleti forrásokból táplálkozó teozófia és Guardini katolikus-filozófus ösztönzése indította el. A teozófiával mint forrással kapcsolatban fontos tudni, hogy Rudolf Steiner művészetfelfogása még főtitkársága alatt is élesen szembeállt a teozófiai világtársaság képviselőinek felfogásával. Már 1888-ban azt a vélekedést osztotta, hogy a művésznek ott kell folytatnia a teremtést, ahol azt számára a világszellem átengedte: a művészet a természeti folyamatok szabad folytatása. (Rudolf Steiner: *Goethe als Vater einer neuen Ästhetik*, előadás Bécsben 1888-ban, in: Rudolf Steiner: *Kunst und Kunsterkenntnis: Grundlagen einer neuen Ästhetik*. Dornach, 1985.) Ez a Teozófiai Társaság müncheni kongresszusán nyilvánvalóvá vált. Az organikus szempont az akadémikus építészképzésben évtizedek óta nem játszik szerepet – minden ismert építésziskola magától értetődő módon kizárólag az esztétikai ösztönzés alapján dolgozik. A lakóépületektől kezdve az irodakomplexumokig és a gyárakig ez határozza meg az épített környezetet – a valóság azonban csak halvány árnyéka szellemi impulzusának. Az organikus épületek ritkák és általában magányosan állnak, tervezőik autodidaktaként képezték magukat, néhány épület kísérleti jelleget mutat. Némi nemzetközi ismertséget és elismertséget az iskola-épületeik szereztek, főképp a Waldorf-iskoláké, mivel azok ösztönzőleg hatnak a pedagógiai munkára, kedvező szociális atmoszférát teremtenek és a gyerekek, a tanárok és a szülők is értékelik őket. (pl. *44 Jahre Schulbau im Zeichen des spirituellen Funktionalismus*, Zeitschrift Mensch+Architektur, 61/62. és 63. füzet, 2008. vagy Christian Rittelmeyer: *Schulbauten positiv gestalten*. Gütersloh, 1994. vagy Peter Blundell Jones: *Peter Hübner – Bauen als ein sozialer*

Prozess. Stuttgart, 2007.) Az építészképzéssel ellentétben a formatervező iskolák és irodák sok területen organikus eszközökkel dolgoznak: legjobb példa erre a jármű- és autótervezés (Karl-Dieter Bodack: *Organische Gestaltung – Soziale Gestaltung*, in: Mensch+Architektur 46/47 füzet (2004), ahol a legmesszebbmenőkig metamorfózissal élnek. Kubista-minimalista kialakítással, más szóval esztétikai szemponttal egyedül az úgynevezett formatervezett bútorok viszonylag kis szegmensében találkozhatunk. Az elmentmondás oka az a tény lehet, hogy a professzionális formatervezők ki vannak hegyezve a felhasználók igényeire, munkáikat a kulturális-szociális környezet átfogó piac-kutatásaira alapozzák és terveik minőségét a felhasználói elfogadáson mérik le.

Ezzel szemben az építészkarok képviselői egyfajta misszionáriusi szerepben tetszelegnek, kultúrateremtő feladatuknak érzik, hogy esztétikát vigyenek a világba. Mindezt a kontrasztok széles körű alkalmazásával és a minimalista-geometrikus törvények megtestesítésével érik el. „Missziójuknak” megfelelően mindezt sokszor dogmatikus módon hajtják végre. Belenyugszanak a felhasználók ellenállásába (akik szándékaikat absztraktnak, brutálisnak, akár emberellenesnek, de minden esetben csúnyának élik meg) és támogatják a múzeumokat, az újságírókat és a médiát a „missziójukat” illető meggyőző tevékenységükben.

Az építészeti kultúra továbbvitele és a kedvezőbb szociális hatással rendelkező környezet kialakítása érdekében elérkezettnek látszik az idő a kölcsönös megértés alapjául szolgáló párbeszédre. A kiindulópont, hogy elismerjük: mindkét, ellentétesnek látszó alkotói felfogás spirituális alapokon nyugszik, mindkettő erkölcsi-etikai célokat követ és biztosan mindkettőnek megvan a maga létjogosultsága. Talán akkor a közeljövőben még szimbiózist is sikerül kialakítani.

Paul-Gerhard Reeh

A SZUBSZTANCIÁK ÁTSZELLEMLÍTÉSE

Mit értünk szellemen és mit szubsztancián? Tudatunk e kérdéseket tekintve rendkívül gyorsan változik. Hans-Peter Dürr kvantumfizikusra utalok, aki sokáig a müncheni Max Planck Intézet vezetője volt. Mit csinál egy kvantumfizikus? Tanulmányozza az atom legkisebb részecskéit, a kvantumokat vagy kvarkokat és a viselkedésük alapján

melegpő megfigyeléseket tesz. Például ha egy kvark elmozdul a térben, a környezetében lévő többi kvark olyan mozgást végez, ami alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy az egyes részecskék kommunikálnak egymással. A jelenség egy seregélyraj viselkedéséhez hasonlít. Tudvalevő, hogy ezek a madarak végzik a legösszetettebb repülő moz-

gást a levegőben, de közben rajként szorosan együtt maradnak és az egyes madarak soha nem ütköznek össze, ami azt jelenti, hogy tökéletes köztük a koordináció.

Hans-Peter Dürr az atomi részecskék kommunikációját nem az anyagi természetű mechanikára, de nem is a mérhető energiaáramlásokra vezeti vissza: „A legkisebb elemek nem anyagi, vagy energetikai egységek, én néha úgy hívom őket, hogy *wirks*, mert a valóság (*Wirklichkeit*) részei és hatnak (*wirken*) anélkül, hogy anyagi természetűek lennének. Az egészet egyfajta háttérben lévő mezőnek is tekinthetjük. Olyanok vagyunk, mint a tenger, mely önmaga nem anyagi természetű, és a hullámok a tengeren; praktikusban ezekben tornyosul fel az anyag, tehát az anyag olyan, mint a szellemből előtörő láva.” (*Journal Des Friedensreich*, Nr. 5/04, interjú: „Von der Einheit der Natur”)

Figyeljünk meg mindehhez egy galaxist a messzi távolban, melyre úgy is tekinthetünk mint az anyag véletlenszerű konglomerátumára, amely egy feltételezett ősbombán idején az elképesztő robbanóerő hatására a most látható módon szóródott szét és amelynek a tagjai a mai napig el akarnak szakadni egymástól. A csillagok csoportosulását seregélyrajként is felfoghatjuk, mely nem anyagi, hanem szellemi erők hatására koordinálja magát, és értelmesen mozog a tér-idő „valóságban”. Ebben a galaktikus csillaghalmazban egy dinamikus spirálmozgás ismerhető fel, mely a Fibonacci soron alapuló, matematikailag pontosan meghatározható alakzatnak felel meg. (Leonardo Fibonacci 1170–1240, a Nyugat első jelentős matematikusa) Ennek lényege, hogy a sor minden egyes tagja az előző két tag összege. A sor 0-val és 1-gyel kezdődik és a leírt szabály szerint így folytatódik: 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34 stb.

Az egész grafikusán úgy ábrázolható, hogy az említett spirál alakul ki. Érdekes megfigyelni a sorozatban az egymás mellett álló számok osztásarányait. A vizsgált szám-mennyiség emelkedésével ez közelít az aranymetszéshez. A távoli galaxisban felismerhető spirálalakzat tehát az élő alkotóerő látható kifejeződésének tekinthető, mely magában hordja az aranymetszés arányait és nemcsak egy kozmikus csillaghalmazra vonatkozik, hanem alkotóelvé az organikus természetnek, nem utolsósorban az emberi test felépítésének is. Az ember maga pedig a mai napig alkalmazza ezt az elvet az építészetben.

Világítsuk meg szellem és szubsztancia témáját másik nézőpontból. Nézzük, hogy meghatározott erők fentről lefelé haladva hogy hatják át és alakítják az emberi csontvázat. Elsőként az emberi koponyát alakítják ki teljes egészében egy szférikus környezetből, mint valami nem anyagi, kozmikus mennyiboltot. További boltozatot képez

a mellkas és még lejjebb kialakulnak a csípőízületek csésze alakú támasztékai, szintén ugyanezen szférikus alakító elv szerint. Egészen lent aztán a szellemi környezetből az anyagi formára ható erők megalkotják a lábak szinte észrevehetetlen boltozatát. A lábholtozatnál érdekes, hogy teljesen csak akkor kezd kialakulni, mikor a gyermek járni tanul, miáltal a test egyenesbe kerül és végérvényesen elszakad az állatok négylábú testtartásától.

Nézzünk meg most egy másik erőáramlást, amely letről felfelé alakítva hatja át a csontvázat. A medence formáján látható, hogyan alakítják ki ezek az erők az anyagi földközéppontból kiindulva a szférikus erők csészeformáinak kiegészítő alakzatát a gömbformákkal. Felfelé haladva a mellkas tájékán a kiegészítő formaalakítás ritmikus áttörését figyelhetjük meg, még feljebb az agy szinte teljesen halott mégis rendkívül érzékeny masszájában a végpontot látjuk, a gömböt formáló életerők anyagszerűen látható csúcspontját. Ezen a helyen a letről felfelé ható erők szó szerint átszellemítik a test szubsztanciáját, legalábbis abban az értelemben, hogy az az aggyal egyfajta tükröt képez, mellyel az ember gondolatokat képes visszavetíteni a tudatba. Középen, a mindkét erő által áthatott mellkasban egy különlegesen fontos, harmadik dolog jön létre. Az emberi test közepén fizikailag is megjelenik az a szabadság, mely a Föld összes élőlénye közül egyedül az emberre jellemző. A négylábúakkal szemben az embernek – mivel egyenes a tartása – a szabad cselekvéshez mindkét karja és keze szabadon rendelkezésre áll. A pirossal és kézzel jelzett kozmikus erők mindegyike lehetővé teszi, hogy középen megszülethessen ez a szabadság.

A letről a magasba ható erők többek közt a déli félteke égboltján látható Nyilas csillagkép kozmikus életszférájából hatnak. Jelképe a kentaur, az a különös lény, melynek egyfelől még négy lába van, ezáltal teljeséggel a földhöz kapcsolódik, felsőtestével viszont már felegyenesedett az ember világába, kezét megszabadította a földi kötöttségektől, hogy újat a megcélzott cselekvésre fel tudja húzni. A csillagképpel az északi félteke égboltján az Ikrek képe áll szemben. Az Ikrek páros kép, melyben a pár egyik tagja mindig a dolgok szellemi oldalát képviseli, melyet a pár másik tagja igyekszik az anyagi világba átfordítani. Az egyik testvér tehát bizonyos értelemben megteremti az anyagi megfelelőjét annak, amit a másik tisztán szellemi szempontok szerint képvisel. Ezek alapján levezethető, hogy az emberi koponya közegében azok az ősi szférikus erők működnek, melyek aztán az építészetben kupolává formálódnak. A test középső – mindkét erőáramlás által áthatott – területén élnek azok az alakító erők, melyek az építészet-

ben a fent és a lent közt szabadon közvetítő gerendázat dimenziójában fejeződnek ki. Az emberi test alsó tagjaiban pedig felismerhető az oszlopok ősidőktől felfelé törekvő építészeti princípiuma. Sok középkori ábrázoláson látható utalás arra, hogy az emberi test az állatövi jegyekből táplálkozó életerők eleven alkotásaként jött létre.

Képzeld el, hogy a testet építő alkotóerők játéka a kétnemű emberiségen belül sokkal inkább megmutatkozik a nőknél, mint a férfiaknál; leginkább abban, hogy a nők képesek gyermeket a világra hozni. Öntudatlan testi funkciókkal a férfi is részt vesz a tisztán szellemi életerők élénk világában – még ha nem is olyan mértékben, mint a szülni képes nő. Az emberiség hímnemű fele teljesen más alkotóelvet képvisel – ha nem is kizárólagosan, de legalábbis döntő többségében. Ez nagyrészt az anyag elpusztításában, majd annak újjáépítésében ölt testet, például az építészet segítségével. Ez az alkotóelv nincs birtokában a női elv bölcs életerejének, mégis teljesen át van itatva emberi tudattal. Az organikus építőanyagok – az állati bőr, a fa, a bambusz – felhasználása megmutatja, hogy az építési kultúra ősidőktől kezdve hogyan fosztja meg többé-kevésbé szisztematikusan minden életfolyamatától a megölt állat tetemét vagy a kivágott fát, hogy alkalmassá tegye a további használatra. Az állati vagy növényi test használható részeit szózással, gyantákkal megneimesítik, azaz némiképp ellenállóvá teszik a széllal és a viharral szemben.

Világos, hogy az emberi építés nemcsak a Föld testének tönkretételével függ össze szorosan, hanem ebből következően mindannak a szubsztanciának a szabályszerű elpusztításával és konzerválásával is, melyet az ember az építészet számára a Föld állat- és növényvilágából elvesz. Ráadásul a leépítés már a tervezési folyamatban is megmutatkozik: nézzünk meg például egy számológéppel előállított konstrukciós rajtot. Még mielőtt egy épület ötlete az építési területen anyagszerűen összeállna, úgyszólván szétosztódik a digitális *igenek* és *nemek* virtuális adathegyében.

Ugyanakkor az építés révén az ember a művészet művi világában újraképezi mindazt, amit a természetben és a saját testében a kozmikus alkotó erők ősidők óta örökösen hagytak. Az építés folyamatában átszellemíti a szubsztanciákat a saját tudatával. A teremtő tudat hatása a testében eleinte – nem tudatos – bölcsességként jelentkezik, melyet a szubsztanciák átszellemítésének folyamatában az építészet keresztül ön-tudattá alakít. A szubsztanciák építészet általi átszellemítésére vonatkozó kérdés éppen ezért szorosan összefügg az ember öntudatra ébredésével. Egy építészeti alkotás tervezésekor nagyon világosan átéljük az öntudatra ébredésnek ezt a sokszor fáradságos folyamatát.

Emlékezzenek vissza még egyszer az állatövi jegyek két, már említett erővonalára. Egyrészt az ikerpárokéra, mely a szellemi felől hat az emberi test anyagi megteste-sülésére. Egy épület megtervezésekor bizonyos fokig ezt utánozzuk, hiszen gondolkodva, tehát szellemileg tevékeny emberként a nem anyagi felől haladunk az anyagi felé, a tervezés segítségével szeretnénk egy gondolatot az építményben megvalósítani. Aztán, hosszú tervezési- és előkészítési folyamat után megkezdődik a munka az építési területen, s ezzel egyfajta váltás történik. Mintha átlendülnénk a holtponton, ahogy a készülő épületben valami végre összeáll és felemelkedik. Ez a folyamat a nyilast jelképező kentaur erővonalához hasonlít, mely az anyagiban gyökerezik, de szellemi magasságokba tör.

Vizsgáljuk meg most közelebbről ezt a két tevékenységet, egyik oldalról a tervezést, másik oldalról az építést. A tervező mérnök tevékenységét Rudolf Steiner a következőképpen írja le: „A szellemi munka során testünk aránytalanul élénk tevékenységet folytat. Nem tudunk úgy testi-lelki munkát végezni, hogy testünk közben ne dolgozzon folytonosan. A szellemi munka testileg is benne és rajta van az emberen (...), bennünk az anyag akkor is tevékeny és eleven, ha szellemi munkát végzünk.” A kétkezi alkotást Steiner így írja le: „Munka közben folytonosan átlépünk a világszellembe. Állandóan összeköttetésben vagyunk a világ szellemeivel, miközben fizikai munkát végzünk. A fizikai munka szellemi (...). A szellem körbevesz bennünket, miközben a testünkkel munkát végzünk (...). Ezekkel a dolgokkal tisztában kell lennünk, ha megértően akarunk gondolkodni a munkáról – legyen az szellemi, vagy testi munka – a pihenésről és a fáradságról.” (Rudolf Steiner: *Allgemeine Menschenkunde*. Dornach 1992. Előadás 1919. szeptember 4-én.)

Felismerhető az emberi cselekvés két különféle gesztusa ebben a két tevékenységben? Mialatt gondolkodva és tervezve szellemileg beavatkozunk a matériába, addig a fizikai munka során közvetlenül beledolgozunk a szellemi világba. Szellem és anyag viszonyát tekintve Steiner itt meg rázóan eleven és egyben teljesen aktuális felfogást képviselt. Folytonosan belépünk a világszellembe, miközben fizikai munkát végzünk, és a szellem körbevesz bennünket, miközben fizikai munkát végzünk! Láthatjuk, mennyire egybevág Steiner szellemtudományos kutatása a képpel, amit a természettudós Hans-Peter Dürr ír le a szellem tengeréről, amelyben szellemi-lelki lényekként úszunk.

A tervezésnek az anyagra kifejtett hatásáról és az építésben megjelenő kézműves tevékenység szellemi világra

gyakorolt hatásával a templomosok sokat foglalkoztak. A 12. és 13. században a mozgalom hatására rövid idő alatt gótikus dómok egész sora született Európában. A templomosok a Káin által elkövetett gyilkosságot úgy magyarázzák, hogy az embernek el kell pusztítania önmagában egy bizonyos lényegét ahhoz, hogy az egyéni teremtő tevékenységre szabaddá váljon. Rudolf Steiner a következőképpen foglalja össze következtetéseit a testvérgyilkosságról: „Ábel halálának az lett következménye (...) hogy elpusztult a termékenység, mely saját bölcsessége által teremtette újjá magát. Amikor Káin megölte Ábelt, a tudás fájáról megszerzett férfiúi felismerés ölte meg benne azt, amit az istenek véghez tudtak vinni: az önmagából történő szaporodás lehetőségét. Más szóval az, hogy a tudás fájának ismeretei az emberre szálltak, megöli a benne lakó Ábelt.” (Steiner: *Die Tempellegende und die goldene Legende*. Dornach 1979. Előadás 1905. október 23-án.) A templomosok szerint ma a nemek szétválasztásában éljük meg e testvérgyilkosság közvetlen következményeit, mégpedig úgy, hogy a nőben meglévő eleven teremtő lényeg egy részét a férfiban el kell pusztítani ahhoz, hogy az emberiség hímnemű felében lassan és fáradtságosan kifejlődhessen a megismerés elve.

Hogyan folytatódik a történet? Káin, a férfiúi lényeg képviselője az, aki házakat épít, akinek újra kell építenie a halott szubsztanciát. Ő az építőmester reprezentánsa, a legnagyobb építőmester, aki Káin neméből valaha kikerült, Hiram Abiff volt. A legenda szerint ő építette Salamon király számára a Templomot. Rudolf Steiner ezt így kommentálja: „Hiram Abiff küldetése tehát az, hogy az érc-tengert, azaz az ásványt a művészet által átformálja. Megmondják neki azt is, hogy fia fog születni, aki – még ha ő maga személyesen nem is láthatja majd – egy új nem életre hívója lesz. Ez a fiú nem más, mint az új nem, mely egyszer majd a mostani, a régi helyére kell hogy lépjen; az új nem, melynél már nem fontos, hogy a két nem összekapcsolódjon, mert a szaporodást az egyetlen emberi individuum szabályozza majd.”

A templomosok ebben a fontos legendában alapjában véve az ember földi történetének kezdetét és célját írják le: az ember a Földre kerül, fel van vértezve isteni teremtőerőkkel, a női lényeg jellemzi, aztán a földi szubsztanciával összetűzésbe kerülve a férfiúi lényegen keresztül megtanul először a halott természetben teremtővé válni, majd a jövőben ismét megszerezni az eleven női teremtőerőt, természetesen a megismerésre törő tudat világos erejével. (Hiram utódainak teremtő szerve Steiner szerint a gégefő.)

Milyen feladatai lehetnek a templomosok felfogása és Rudolf Steiner ide vonatkozó szellemtudományi kutatásai

alapján az építészetnek, figyelembe véve a Föld és az emberiség jövőbeli fejlődését? „Meg kell fontolni, hogy az emberi értelem hogyan változtatta át az ásványvilágot; az átváltozásokat egészen a kölni dómig vagy a technikai eszközökig figyelemmel kell kísérni. Az emberiségnek az a feladata, hogy az egész ásványi világot tiszta művészetté alakítsa. Az elektromosság már az anyag okkult mélységeibe vezet bennünket (...). Ha az ember újjáépítette saját bensőjéből az ásványi világot, akkor éri el a végét a Föld; akkor jut el fizikai fejlődésének végpontjára (...). Minden, ami az emberiségben végbemegy, egyetlen eredménybe tömörül: ez az ötödik korszak atomja” (im. Előadás 1905. október 21-én.), azaz a Föld következő inkarnációs szintjéé.

Rudolf Steiner kijelentéseinek alapját az a gondolat adja, hogy a Föld is élőlény, és hogy az ember az építészeti formák megteremtésével létrehoz valamit a szellemi világban, ami akkor is létezni fog, ha az építészet újra elpusztul. Ezek a – bizonyos értelemben – teljesen szellemi formák lesznek az atomok alapjai a Föld következő inkarnációjában, amelyben az emberiség folytathatja majd saját fejlődését. A templomosok nagy gonddal ügyeltek rá, hogy középkori sakrális építményeik az önzetlenség erős indítástól épüljenek. A templomosok nagy építőmesterei például szabályos technikákat dolgoztak ki arra, hogy névtelenségben maradjanak. Abból indultak ki, hogy az építőmester önzetlensége fokozza az építési formák szellemi világra gyakorolt hatását. Közismert, hogy ettől az építészeti felfogástól a modern építészeti konstrukciók egy része lényegesen eltávolodott.

A modern építészet területén alig felismerhető a Goethe metamorfózis elméletéhez kapcsolódó tétel. Jóllehet éppen az építészet számára lenne hasznos, hogy csatlakozzon Goethe próbálkozásaihoz, hogy a növények és az állatok életterejét metamorfózis vizsgálattal kikutassa, tekintettel a jövő építészetének itt felvázolt perspektíváira és a jövőben tudatosan a kozmosz életterejére építő emberiségre, akiket a templomosok Hiram utódainak neveztek. Goethe tételében világosan felismerhető, ahogy tudományos módon úgy próbálja ezt – az anyagot térben és időben a metamorfózis elve alapján növényi- állati-, vagy emberi testté formáló – életerő-teremtőelvet megragadni, hogy az emberek számára a saját, eleven alkotáshoz érhető és használható legyen. Ma még csak sejtjük, milyen nagy feladatok várnak ránk a nevezett képességek eléréséig.

Nézetem szerint nagyon fontos lenne, hogy Hans-Peter Dürr már említett, bennünk és körülöttünk fellelhető „szellemi világtengerét” a tudatunkkal is felfogjuk és megtanuljuk átjárni. Hogy képpel fejezzem ki ugyanezt:

el kell jutnunk oda, hogy öntudatlan kapálózás helyett tudatosan ússzunk ebben a tengerben. Mindannyian naponta teszünk kisebb vagy nagyobb előrelépést az úszástechnikánk fejlesztésében, az erről folytatott eszmecsere nék bátorító hatása lehet. Ezzel a bátorítással zárnam az előadást, zárásképpen a sváb számolózszenitől, Rüdiger Gammtól idéznék, akivel nemrég jelent meg interjú a *Stuttgarter Zeitungban*. Felfoghatatlan képességekkel rendelkezik, például képes rá, hogy a π érték tizedesvessző utáni hétezeredik számjegyét megmondja vagy egészen bonyolult, összetett mondatokat hallás után rögtön elmondjon visszafelé. Teljesen normális ember, aki az interjúban elmeséli, hogy az iskolában hülye volt a matematikához. Aztán az iskola elvégzése után valahogy rájött, hogy a gondolkodás és az agyműködés sokkal jobban megy egy másik módszerrel, mint azzal, amit az iskolában akartak megtanítani neki. Így tud például hatjegyű számokat összeszorozni 3–4 másodperc alatt és ezt az interjú alatt is szívesen megteszi az újságíró kedvéért. A riport végén aztán valami egészen fontosat mond, ami ösztönzést adhat nekünk a már említett úszáshoz a szellemi tengerben. A beszélgetés végén azt kérdezik tőle: „Végtelen a tárolókapacitása?” Mire Rüdiger

Damm: „Igen. Mégpedig azért, és ezzel egy merész feltételezést engedek meg magamnak, mert nem az agyunkkal gondolkodunk. Az agyunk csak közvetítőeszköz a kvantummezők és a való világ közt. Úgy vélem, hogy a tudás nem az agyunkban van elraktározva, hanem az elektromágneses hullámokban és az agyon kívüli kvantummezőkben. A kutatók ma már az agy szinte összes rejtélyét megoldották. Csak egyet nem tudnak megmagyarázni: a tudatot. Én azt állítom, hogy az agy és a tudat egyáltalán nem tartozik össze. Következésképpen teljesen új, a reményeinket messze meghaladó dimenziót kap a kérdés, hogy mi történik a tudattal a halál után.” Ennek jegyében kívánom magunknak, hogy még nagyon sok remek gondolatot osszunk meg egymással anélkül, hogy közben az agyunkat, mint pusztá tárolóeszközt túlságosan leterheljünk. (A *Stuttgarter Zeitung* interjúja Rüdiger Dammal. 2008. február 25. „Wir denken nicht mit dem Gehirn.”)

Paul-Gerhard Reeh (1962) szociológiát, szellemtudományokat és építészetet tanult; ipari formatervező, mérnök és építész. 2002 óta munkatársa, 2003 óta társtulajdonosa a *bpr architektur und design* irodának Stuttgartban.

A kölni dóm építése egy középkori fametszetben. Az építés még a templomosok ezoterikus ösztönzésén alapult. Az önzetlen építő tevékenység ugyanolyan fontos volt, mint maga az építmény.

VÉLEMÉNYEK A TERVEZÉS HELYZETÉRŐL

Varga Illés Levente, ökoépítész
fenntartHATÓSÁG

avagy építésrendészeti szabályozás és hatósági engedélyeztetés
a klímaváltozás és a fenntartható fejlődés fényében

Jelen jegyzet a Szegedi Bioépítészeti Napokon 2007-ben is elhangzott előadás aktualizált és lejegyzett lenyomata. A téma – ti. a fenntartható épített környezet megvalósítása a hatósági munka ismeretében – tárgyalásához elengedhetetlen az aktuális építészeti háttér ismerete, ez pedig az utóbbi két évben gyakorlatilag havonta változik. Vizsgálati szempontrendszerünk szerinti változásokról ugyanakkor nem beszélhetünk, s az időközben a Parlament által elfogadott Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (NÉS) követelményei sem jelentek még meg a joganyagokban. De kezdjük az elején.

Miért lakhatatlanok városaink? Miért nem épülnek fenntartható városok? Miért lakhatatlan lakókörnyezetünk? E gyakran felmerülő kérdések megvitatásakor feltevéseim a következők:

- Nem vásároljuk, mert azt sem tudjuk, mi az.
- Nem rendeljük, mert nem divat, és nem áruljuk, mert kicsi a haszonkulcsa.
- Nem tervezzük, mert nem értünk hozzá, és minek is foglalkoznánk vele.
- Nem engedélyezzük, mert jogi nonszensz, és ilyen különben sincs.
- Nem építjük, mert macerás építeni, és nincs hozzá szakember.

Jelen jegyzetben arra keressük a választ, hogy ez valóban így van-e, illetve tehetünk-e ez ellen. Témánk az „engedélyezés”, de mint látni fogjuk, ez nem is nagyon szakad el a többi ponttól. Kalandozásunk területe nem az ingatlanpiac, nem az építőipar, nem az építészet, de nem is a jogi, illetve a társadalmi, egyszerűen csak az épített környezet.

Az alapfogalmak tisztázása

Bár jelen jegyzet keretei szűkek az alapfogalmak és a különbségek kifejtésére, feltétlenül meg kell emlékeznünk a ráadásul gyakran kevert – fogalmakról, azaz arról, hogy mit is értünk a következők alatt: *természetes, bio-, egészséges, környezetbarát, energiatakarékos, öko-, fenntartható.*

A természetesre vonatkozóan egyes HÉSZ-ek (Helyi Építési Szabályzat, melyet a települési önkormányzat rendeletként alkot meg) tartalmaznak előírásokat, de ezek jellemzően a homlokzaton látszó természetes építőanyagok használatáról értekeznek csupán. Az egészséges, a környezetbarát és az energia-hatékony fogalmakkal felsőbb jogszabályokban találkozhatunk, ezeket a kívánalmakat előírásokkal valamilyen szinten rögzítették. Hogy ezek betartására milyen hangsúlyt fektetnek a jogszabályok, arról érdemes lenne külön szólni egy másik alkalommal. Az ökológia és a bio- inkább csak megrendelői igényként fogalmazódik meg – igen ritkán. Társadalmunk alapvető érdeke azonban, hogy a fenntarthatóság kívánalma megjelenjen a jogi szabályozásban is. Erre a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia, a Magyar Országgyűlés 29/2008. (III. 20.) számú határozata) után erős elvárásunk is van. De sajnós a fenntarthatóság fogalmát csupán üzleti szempontokkal szokás definiálni (azaz hogy jövőre is legalább akkora gazdasági növekedés, haszon legyen, mint idén van; érdekes, hogy a gazdasági válság bebizonyította, hogy még ennek a szűken vett értelmezésnek sem tudtak érvényt szerezni, még szabályozás szintjén sem), így ezen a téren nemhogy lemaradásban vagyunk, de egyenesen rossz irányba haladunk.

A továbbiakban a fenntarthatóság szempontjából vizsgálom a tárgyi kérdést, s így kezdem a következő témakör kibontását is.

A jog mint játékszabály

A joggal szemben elsőként megfogalmazott állampolgári igény talán az, hogy az együttélésünk közös játékszabályait adja meg, azaz a társadalmi (valamint gazdasági és környezeti) igényeknek feleljen meg.

Társadalmunkat az építési folyamat és a piac szempontjából elvben a *fogyasztói igények* irányítják. A fogyasztót a tárgyi kérdéskörben tekinthetjük vásárlónak, építetőnek, de tulajdonosnak, mi több, választópolgárnak is.

Az átlagos fogyasztó jellemzően hitelből, esetleg befektetési szándékkal „fogyaszt”. Mérlegelési szempontjai jellemzően arra terjednek ki, hogy a részleteket majd tudja-e fizetni, méltányolható-e a lakásigénye, illetve könnyen értékesíthető-e a vásárlásra vagy megépítésre kiszemelt ingatlan. Ezek után fontos a komfort, a földrajzi hely, illetve befektetői részen a maximális beépítés, a maximális és minél korábbi anyagi haszon.

A hosszú távú gondolkodás azonban szinte teljesen hiányzik. Elvben a fogyasztói igényeket *kiszolgálni* az építőipar hivatott. Az ő mozgatórugói azonban elsődlegesen a termelési, logisztikai igények, a haszonkulcs és a megtérülés. Az iparág zömét alkotó szereplők rövid távú és nem globális szemléletű vállalkozások. Szakképesítési és általános ismereti hiányosságokkal küzdenek, ugyanakkor leginkább az ő – játékszabályokat rögzítő – igénye érvényesülhet (értsd: lobbierő a jogalkotónál).

A jogszabályokra mint játékszabályokra azért van szükség, mert e két szereplőt (fogyasztó és kiszolgáló) jellemző tevékenység nem egy határtalan légüres térben, hanem egy gazdasági, társadalmi és természeti/épített környezetben zajlik. E környezetnek is vannak igényei, melyet – a piacot szabályozandó – érvényre kell(ene) juttatni. De mi jó a környezetünknek?

A környezet mentesítése a mi terhünkötől

Mert be kell látni, hogy itt nem másról, mint önszabályozásról van szó. Épített környezetünk fogyasztása (építéskor, használatkor, karbantartáskor és megszüntetésekor) igen magas terhet ró a természetes környezetre. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy Földünk jövőjét egyedül az épített környezet terhe is képes teljesen felemészteni. A *környezeti igények* éppen ezért más igényekkel is összekapcsolhatók. De nem csupán e hosszú távú szemlélet alapján. Az utóbbi évek gázvitái is rávilágítottak arra, hogy e témakörben nyugodt szívvel társíthatjuk a *nemzetgazdasági* (és biztonságpolitikai) *igényeket*. Az energiatakarékosságról ugyan évtizedek óta beszélünk, valóban hatékonyak mégis csupán a legutóbbi időkben igyekeztünk látszani.

Igazi fejlődésnek tekinthető, hogy immár az alternatív energiatermelés fontosságában is egyetértés kezd kibontakozni. Ki hazánk energiafüggettségének fontosságát, ki a klímakatasztrófa megelőzésének fontosságát, ki a kisvállalkozások segítségét hangsúlyozza – de látni kell, hogy végeredményben ugyanarról beszélünk. Fontos társított szempontnak tartom – melyet a jelen gazdasági válság csak aktuálisabbá tett – épített környezetünk *szociális, foglalkoztatási kérdéseit* is. A túlzott iparosítás favorizálását, az élőmunká-

tól való félelmeinket e gondolkör mentén kellene levetköznünk.

Ugyanakkor meg kell említenünk a hagyományos szempontokat is, úgy mint a *fogyasztóvédelmi, gazdaságvédelmi, vállalkozásvédelmi, államháztartási, foglalkoztatási*, stb. kérdésköröket.

A jog fogalma

Ahhoz, hogy megértsük a tárgyi kérdéskört, ahhoz feltétlenül szükséges néhány államigazgatási alapfogalmat tisztázni. Ezeket – nem titkoltan – a közigazgatásban dolgozók számára kötelezően elsajátítandó alapszintű tananyag (A Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ honlapjáról ezek a tananyagok bárki számára elérhetőek, <http://www.kszk.gov.hu>) alapján adom közre. Utalok ezzel arra is, hogy ezeket maga az állam tartja kötelező érvényű definícióknak.

A jog olyan magatartási szabályok és azokhoz kapcsolódó egyéb magatartások/előírások (elvek, célmeghatározások) összessége, melyek keletkezése állami szervekhez kötődik, általánosan kötelezőek, érvényesülését az állami szervek végső soron kényszerrel ténylegesen biztosítják.

A jogalkotás a kifejezetten jogalkotó hatáskörrel felruházott állami szerveknek, az általános és absztrakt magatartásszabályok formájában megfogalmazódó jogi normák létrehozására irányuló tevékenysége.

A joggal szemben támasztott követelmények között említjük, hogy annak általánosnak, közzétettnek, jövőbeni cselekvésre irányulónak, világosnak, ellentmondásmentesnek, leghatékonyabbnak, legkevésbé korlátozóknak (reálisnak), stabilitással rendelkezőnek, a szabály és a hivatalos cselekvés közt egyezést mutatónak kell lennie. Azért tartom fontosnak ezek rögzítését, mert itt már érezni, hogy valahol szorít a cipő.

Hol látjuk az igények tükrözését?

A jogszabályok hierarchikus rendszert alkotnak. Tárgyalásukat azért tartom fontosnak e helyen is, mert mind a sajtóban, mind a szakmában igen nagyfokú keveredést tapasztalni a fogalmak használatakor. (Itt most az Európai Unió közösségi jogrendszer kapcsolódási pontjainak ismertetésétől eltekintek.) Legfelső szinten az alkotmány áll. Ez alatt állnak a törvények, majd a törvényerejű rendeletek. A rendeletek ezt követően további hierarchikus sort követnek, azaz megkülönböztetjük a kormányzatnak, a miniszternek, valamint a települési önkormányzat képviselő-testületének (vagy közgyűlésének) rendeleteit.

Az *alkotmány* (A Magyar Köztársaság Alkotmánya az 1949. évi XX. törvény) rögzíti az ún. alkotmányos jogokat.

Ezek között is többfélét különböztetünk meg (kiemelve az eddig már érintett kívánalmakhoz kapcsolódóakat):

- alapvető jogok, pl. a tulajdonhoz való jog (13.§),
- szabadságjogok, pl. az élethez és *emberi méltóság*hoz való jog (54. §), a szabadsághoz és személyi biztonsághoz való jog (55. §), a jogorvoslathoz való jog (57. §), lakóhely szabad megválasztása (58. §) személyiségi jogok (59. §), kérelem, panasz joga (64. §) egyesülési jog (63. §), gyülekezési jog (62. §), véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága (61. §), a gondolat-, a lelkiismereti és a vallás szabadság (60. §), a gyermek nevelésének szabad megválasztása (67. §), a tanszabadság és a tanítás szabadsága (70/G §), a tudományos és a művészeti élet szabadsága (70/G §),
- politikai alapjogok, pl. választójog (70. §), a népszavazás kezdeményezésére irányuló jog (70. §), *helyi önkormányzás joga* (70. §), *a közügyek gyakorlásában való részvétel joga* (70. §), a közhivatal viseléséhez való jog (70. §), az egyenlőséghez való jog (70/A §), az állampolgársághoz való jog (69. §),
- gazdasági, szociális és kulturális alapjogok, pl. a munkához való jog (70/B §), a munka és a foglalkozás szabad megválasztásának joga (70/B §), a sztrájkjog (70/C §), a pihenéshez való jog (70/B §), *az egészséghez való jog* (70/D §), a művelődéshez való jog (70/F §), *a szociális biztonsághoz való jog* (70/E §).

Az *Étv.* (közkeletű nevén *Építési törvény*, azaz az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény.) III. fejezete az építési folyamat szabályozásáról szól, s itt rögzítették az építményekkel szemben támasztott általános követelményeket (31. §). Ezek szerint az építmény elhelyezése során biztosítani kell:

- az építmény, továbbá a szomszédos ingatlanok és építmények rendeltetésszerű és biztonságos használatosságát,
- az építmény közszolgálati (tűzoltó, mentő stb.) járművel történő megközelíthetőségét,
- *a környezetvédelem és a természetvédelem* sajátos követelményeit és érdekeit,
- a közhasználatú építmények esetében a mindenki számára biztonságos és akadálymentes megközelíthetőséget;
- a rendeltetésszerű telekhasználatot, illetve az építmények építése, bővítése, felújítása, átalakítása, helyreállítása, korszerűsítése során érvényre kell juttatni az országos építési szakmai követelményeket, különösen
- a mechanikai ellenállás és stabilitás,

- a tűzbiztonság,
- a higiénia, *egészség- és környezetvédelem*,
- a használati biztonság,
- a zaj és rezgés elleni védelem,
- *az energiatakarékosság és hővédelem*,
- *az életvédelem és katasztrófavédelem* követelményeit, valamint az építménynek építése, felújítása, átalakítása, bővítése, helyreállítása, korszerűsítése során biztosítani kell:
- a rendszeres karbantartás lehetőségét,
- hogy az építmény rendeltetésszerű használatával járó *környezeti terhelés* az adott helyen megengedett mértéket ne lépje túl, valamint
- mindenki számára a közhasználatú építmények esetében a biztonságos és akadálymentes használatot,
- a terület geológiai, hidrológiai és szeizmológiai sajátosságainak való megfelelést.

De rögzítve van az is, hogy különös figyelmet kell fordítani a táj- és településkép, a beépítési vagy az építészeti jellegzetesség és látvány, a helyi jelleg védelmére, az épített örökség védett értékeinek érvényesülésére is.

Tehát ezen a szinten akár meg is nyugodhatnánk, hiszen a legmagasabb szinteken (alkotmányban és törvényi szinten) igyekeznek a fenntarthatóság alappilléreit masszívan megalapozni.

De mert az ördög a részletekben rejlik, az ún. végrehajtási szabályokat, azaz a hierarchiában ez alatt álló jogszabályokat is meg kell vizsgálnunk. És itt jön a hidegzuhany. Csak néhány példát említve:

Az építőanyagok megfelelőségét garantálni hivatott jogszabály (Az építési termékek műszaki követelményeinek, megfelelőség igazolásának, valamint forgalomba hozatalának és felhasználásának részletes szabályairól szóló 3/2003. (I. 25.) BM-GKM-KvVM együttes rendelet) hirdetett célja a fogyasztóvédelem, a műszaki biztonság, illetve hangsúlyosan a garancia. Az eredmény azonban lesújtó. Tilos a vályog, a szalma, a nád, a zsúp, a bontott építőanyagok használata. Nem ilyen drámaian, de lényegét tekintve ez a végeredmény. A jogszabály ugyanis figyelmen kívül hagyja az újrahasználhatóság, a természetes eredetű, azaz megújuló ciklusú anyagok használatának igényét, s ezekkel szemben olyan gazdasági/piaci követelményeket támaszt, melyek jelen társadalmi és gazdasági környezetben teljesíthetetleneknek bizonyulnak.

A munkavállalást szabályozó és a munkáltatási szabályokat megadó joganyagok hirdetett célja a legalizálás, a fekete gazdaság fehéritése. Az eredmény – az eredeti cél el nemérése mellett – a kaláka tiltása, szomszédi segítség

büntetése. Ennek pedig ökoszociális, illetve család- és társadalomromboló vonzata súlyos csapás a fenntarthatóságra.

A hulladékgazdálkodási szabályok (Az építési és bontási hulladék kezelésének részletes szabályairól szóló 45/2004. (VII. 26.) BM-KvVM együttes rendelet.) hirdetett célja a hulladék keletkezésének megelőzése, másodlagos nyersanyagok kinyerése. Ám családi házakat a mai napig illegális lerakókba bontanak, míg az útépitésnél másodlagos nyersanyagot (zúzott betont) szállító vállalkozókat sok tízmillió bírsággal sújtanak, mert nincsen „veszélyes hulladék szállítására KÜJ számuk”. A legutóbbi szabálmódosításokkal ráadásul olyan jogszabályi hézag keletkezett, melynek köszönhetően a számonkérés jogszerűtlenné vált. Hiszen az építésügyi hatóságok a hulladékokkal elszámoló nyilvántartó lapot már nem kérik használatbavételkor, szakhatóságként a zöldhatóságot nem vonhatják be az eljárások gyorsítása érdekében, ugyanakkor az eljárás után elvben kötelező elszámolásnál a zöldhatóságnak nincsen eljárási jogalapja, mert az még szakhatósági eljárásra szól.

Az energiahatékonysági szabályok (Az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról szóló 7/2006. (V. 24.) TNM, rendelet, az épületek energetikai jellemzőinek tanúsításáról szóló 176/2008. (VI. 30.) Korm. rendelet.) hirdetett célja az épületenergetikai hatékonyság növelése, az üvegházgázok kibocsátásának csökkentése. A jogszabály hosszú vajúdas és hevült viták után született meg, az eredmény mégis elkészerítő. Az csak vajtfülű áskálódásnak tűnik a jelen pillanatban, hogy a beépített és a megsemmisítéskori (lebontáskori) energiát nem vizsgálják, csupán az üzemeltetési éves energiamérleget. De az feltűnő, hogy még ez sem ellenőrizhető, nincsenek közműszámlás, vagy akár termográfiai revíziók, de még az ún. „zöldkártyát” sem kérhetik a hatóságok, meg kell elégedni azzal a nyilatkozattal, hogy „van ilyenünk”. Pedig több uniós országban más szokás dívik. (Csak két nemrég sajtóhír: Ausztriában nem fizetik ki a hőszigetelésre kapható támogatást, ha a hőkamerás hatósági felvétel nem igazolja a jó eredményt. Spanyolországban új építésű lakásoknál a meleg vizet kötelezően napenergiával kell előállítani.)

Ezek után a *helyi építési szabályzatok* dilemmái csak hab a tortán. Az építészeti, városképi indokok nélkül előírt utcára merőleges gerinc a kedvezőtlen tájolás miatt jelentős hatásfokcsökkenést jelenthet a tetőn elhelyezett szolárberendezéseknél, illetve a passzív napenerghasznosítást lehetetlenné is teheti. Az értelmetlen közműpótló-tilalom elrendelése (értsd: a házi szennyvíztisztítók telepítésének kategorikus tiltása) nem más, mint az értékes locsolóvizek, a háznál történő vízgazdálkodás helyes irányának megaka-

dályozása. Említhetjük a klímaberendezések homlokzaton történő elhelyezése elleni – egyébiránt pozitív – küzdelem jegyében megfogant és több településen tapasztalt, átgondolatlan „tilos a gépészeti berendezések homlokzaton történő elhelyezése” típusú rendelkezéseket, melyek nyomán sajnos a szolártechnika is tiltott gyümölcsé vált. A túlzott beépítések, a nem oda való nagyberuházások meggondolatlan engedélyezése, a szabályozási tervek (szintén a települési önkormányzatok képviselő-testületének, illetve közgyűlésének kompetenciája; sok szakhatóság közreműködésével, a HÉSZ mellékleteként születik) túlzó belterületbevonásai pedig már unalomig ismertek.

Miért van ez így?

A válasz, ha általánosításnak hat is, egyszerű. Mert hagyjuk, hogy így legyen. És ezen a ponton – elnézést kell előre is kérnem, de politizálni kell. (Bár ezt tettem, tettük eddig is. Hiszen a politika nem más, mint a közügyekkel való foglalatosság. Mi nem lenne az egyik legnemesebb közügy, mint az épített környezet és a fenntartható fejlődés?) A parlamenti és a minisztériumi munka totális lezüllesztése a szemünk előtt zajlik. Ezt nem én állítom, csupán idézek egy olyan jogászt, aki a jogalkotás folyamatában miniszteriális szinten vesz részt. A rádióban néhány éve egy interjúban elmondta, hogy a napi pártpolitika és az egyes pozíciókért folytatott taktikázások közepette elsikkadt a szakmai munka. Állítása alapján jószerével már nincsen ember, aki egy-egy rosszul előkészített, átgondolatlan jogszabálytervezetnél feltegye a kezét, hogy „ezt így ne”. Illetve ismerjük azokat a történeteket, ahol a szakmai ellenvélemények, néhol tiltakozások ellenére áldást adnak a rossz előterjesztésre.

A rendszerváltás óta eltelt húsz év bebizonyította az önkormányzati képviselő-testületek szakmai alkalmatlanságát is. Ezt sem én állítom, hanem a szabályozási tervek egyeztetésébe belefáradt társadalmi szervezetek aktivistái (köztük igen szép számmal építészek, urbanisták, egyéb szakemberek). Az egyes tervek tárgyalásánál a hosszú távú tervezés teljes hiányával, az egyes befektetői érdekcsoportok kiszolgálásával és szimpla nemtörődomséggel, felelőtlenséggel egyaránt találkozunk.

Mindezek hátterében ott állnak az állandó átszervezések, a személyi és illetékességi problémák, az önálló építési minisztérium hiánya, a hatóságok és a döntéshozók szereptévesztései. S álljon itt egy idézet a már említett jogásztól: „a túlzott napi pártpolitizálás már-már a szakmai működésképtelenséggel fenyeget”. Van rá példa, hogy a közösségi jogot oly szolgálai vették át, hogy lehetőség sem

Feltétlenül szükséges a jogalkotó magatartásának normalizálása, a valódi képviselőt megteremtése. Az államigazgatási, államháztartási reformoknak a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiának és cselekvési programjainak megállapításait is figyelembe kell venniük. Az építési folyamatban részt vevő szakemberek oktatását, szemléletformálását hathatósan meg kell oldani. A mérnöki tevékenységet végzők egységesített érdekképviselőt és képzését meg kell változtatni. A jogszabályok, előírások és eljárásrendek; a hivatali gyakorlat mind tükrözzék – annak létünket befolyásoló hangsúlyosságával – a fenntarthatóság kritériumrendszerét. Nem kicsi a tétje még a késlekedésnek sem: a most tervezés alatt álló építmények egy bő évszázadig aktív szereplői lesznek környezetünknek. Az előrelátás tehát kötelező.

KIEGÉSZÍTÉS A LEGUTÓBBI VÁLTOZÁSOKKAL KAPCSOLATBAN

Október elsejétől lépnek hatályba a 2009. évi LVI. és LVII. törvények, melyek több törvényt módosítanak kisebb-nagyobb mértékben. Nézzük, hogy egy-két építési eljárási jogi törvényben és előírásban milyen változást okoznak.

1. Az ökológiai folyosó kijelölését az 1996. évi XXI. tv. módosításával az Állami Főépítész kezébe teszi. Eddig ezt nem tehette meg az Állami Főépítész csak szakha-

tóságok, szakértők bevonásával, a területileg érintett társadalmi környezetvédő szervezetek megkeresése mellett. A fenti módosítás ellentmondani látszik a 2001. évi LXXXI. törvénynek, mely az Aarhusi egyezmény szerint előírja a környezetvédelmi ügyekben a nyilvánosságának a döntéshozatalban való részvételét.

2. Az 1997. évi LXXVII. törvény módosításával a tervtanácsok működésével kapcsolatban minden feltételes módra került és feladataik közül elmaradt a „szakszerűség” (tehát a terveket átvizsgáló tervtanácsnak nem kell szakszerű bírálatot tennie).
3. A településrendezési tervek esetén az érintetteknek az előzetes adatszolgáltatásra 15, a véleményezésre 22 munkanapjuk lesz (a mostani 30+45 naptári nap helyett).
4. Az egyeztető tárgyaláson meg nem jelenő felet kifogást nem emelő véleményezőnek kell tekinteni. Ebből az következik, hogy ha egy szomszédos település kifogásokat emel, de nem jelenik meg az egyeztető tárgyaláson nem kell figyelembe venni kifogásait.
5. Ha a településrendezési tervben nem veszik figyelembe egy szakhatóság állásfoglalását, a szakhatóságnak 15 napja lesz azt jelezni az Állami Főépítész felé. Tehát ha pl. nem veszik figyelembe az ÁNTSZ állásfoglalását és az 15 napon belül nem jelzi azt az Állami Főépítésznek, nem lehet majd utólag megtámadni a dolgot.

HÍREK

AUTONÓM HÁZ • Mi lehet a válasz az emelkedő energiaárakra, és a klímaváltozásra? Mi lesz, ha minden összemlik? Egyre többen szeretnének leválni a központosított rendszerekről és önellátásra berendezkedni. Van-e válasz, amely nem az illúziók világába tartozik? A válasz az *Autonóm Ház*.

Az Autonóm Ház önellátó, megújuló energiákkal működtetett, környezetbarát anyagokból épülő lakóház. Az épületben meg lehet tekinteni egy bioszolár fűtési rendszert napkollektorokkal; napenergiával és széllel hajtott, hálózattal együttműködő áramellátó rendszert, esővízhasznosítást, komposztáló toalettet, környezetbarát bútorokat, számos más megoldással együtt. A fejlődés további területe az autonóm működés kiterjesztése az épület teljes anyagforgalmára, a fenntartható építés és működtetés egészére – az ökológikus építőanyagokat beleértve. Mert nemcsak az ivóvíz fogy, hanem a Föld valamennyi java véges. A klímaválság radikális változtatást és önmérsékletet követel. Egy Földünk

van. Az Autonóm Ház hozzásegít a megőrzéséhez! Ennek szellemében a *ZöldPont – élhető város a Millenárison* c. kiállítás a ma ismert legkorszerűbb, szelíd és fenntartható technológiákat mutatja be a biotolettől az ökoautóig.

A kiállítás egyedülálló módon konkurenciaharc helyett az együttműködés példája: az Autonóm Ház koncepciója mögé 34 cég és több támogató szervezet sorakozott fel, köztük a Magyar Építőművészek Szövetsége, az UIA Építészet a fenntartható jövőért munkacsoportja és a Millenáris Nonprofit Kft. Az Autonóm Házat a Millenáris Nonprofit Kft. valamint a kiállító cégek támogatásával hozta létre a Szelíd Technológia Alapítvány. Tervezője és építője a KÖR Építész Stúdió Kft.

A kiállítás szeptember 17-től december 30-ig a *Jövő Háza Kiállítás* nyitvatartási idejében tekinthető meg.

Az őszi folyamán tervezett kísérő rendezvényekről az Autonóm Ház és a Millenáris honlapján adunk tájékoztatást. Honlap: <http://www.autonomhaz.eu>

MAKOVECZ IMRE KIÁLLÍTÁSÁVAL köszöntötték a lendvaiak színházuk megnyitásának ötödik évfordulóját. A megnyitót Tanja Šimonka művészettörténész, a Művelődési és Promóciós Intézet igazgatónöje tartotta; beszédet mondott a tervező, Anton Balažek polgármester és Göncz László, szlovén parlamenti képviselő is.

Öt év telt el azóta, hogy megnyitottuk az ajtóit ennek a varázslatos háznak. Ebből az alkalomból belenéztem jegyzeteimbe, hogy felidézsem, mit gondoltam – gondoltunk; mondtam – mondtunk; és miben reménykedtem – reménykedtünk akkor... Nyugodtan idézhetek abból a szövegből, hogy emlékezzünk és figyelmeztessünk, hogy szavakba öntsük és megfogalmazzuk azt, ami akkor fontos volt, és ami ma is időszerű – tehát időtlen.

A világ olyan, amilyennek hiszed. Minden lehetséges, ha bizonyos vagy ebben. Mi lendvaiak biztosak voltunk abban, hogy e csodálatos épület, amely senkit sem hagy közömbösen, különös erővel bír. A lehetetlen olyan kifejezés, amellyel azok az emberek játszanak, akiknek könnyebb a meglévő körülmények közepette élni, mint erőt találni magukban a változtatáshoz. A lehetetlen nem tény. A lehetetlen kihívás és lehetőség, amiről sok-sok évvel ezelőtt álmodtunk, és amit sikerült megvalósítanunk. A tíz éves bizonytalanság után megnyitása igazi diadal. A színpadról felszálló porszemek minden biztonnyal mélyen a szívükbe fészkelnek, hiszen ha a zene megcsókol és a színház átölel, már nem élhetsz többé nélkülük. A régi jó idők itt és most vannak. Ne maradjanak le...

És sokan éltek a lehetőséggel. Mindazok, akik segítettek és támogattak bennünket, akik anyagi háttérrel biztosítottak, szponzoráltak és adományokkal láttak el bennünket, akik előadásainkat látogatják, részei ennek a történetnek. Meggyőződésem, hogy mindez nem az lenne, ami, ha nem abban az építészeti burokokban játszódná, amelyik megérdemli az *átlagon felüli* jelzőt. Ezért találtuk időszerűnek, hogy ezt a szerény, másfelől győzedelmes évfordulót Makovecz Imre kiállításának megnyitójával ünnepeljük. Eredetileg nagyszabású kiállításra gondoltunk, ahol a vele rokon gondolkodású szerzők kapnának helyet. A Kós Károly Egyesülés ugyanis a világhírű építész etikai, filozófiai és szakmai elveit követi. Mivel azonban a zsinagóga még nem alkalmas a kiállításokra, szűkíteniünk kellett a témakört. Az itt látható tárlat által nagyobb betekintést nyernek Makovecz Imre építészetébe, könnyebben megértik sajátosságait. Meggyőződhetnek arról, hogy a sokak számára ellentmondásosnak tűnő, hagyományvilággal és mitológiával átszőtt alkotásai mennyire funkcionálisak. Építészetét nehezen helyezhetnénk el bármilyen keretek közé.

Mozgalmat teremtett, maga köré gyűjtve munkatársakat és tanítványokat, művészeket és kézműveseket, akik műveikkel kiegészítik és továbbépítik az épület vázát. Az építészet másfajta megközelítése ez: elemekből rakja össze az egészet, amelynek össze kell olvadnia a környezettel, az ott élő emberekkel és a történelemnek a részévé kell válnia. E történelmet azonban nem évfordulók, háborúk és uralkodók fémjelzik, hanem az a szellemiség, amelyik az ember tetteit jobb irányba tereli, a világot szebbé, tartalmasabbá és emberségesebbé varázsolja.

Gondolkodásának és alkotómunkájának kiindulópontja az örökkévalóság, a kör, az egyöntetűség, sorsszerűség, az időtlenség, ahol az emlékek és a jövő kezét nyújtanak egymásnak. Saját művészetét illetően sohasem beszél stílusokról. Helyettük mindig az átfogót és a komplexet hangsúlyozza abban a folyamatban, amelyben megrendelők, építészek és felhasználók vesznek részt. Célja az építészet formanyelvén keresztül visszaadni a természet csodálatos, mindent betöltő, átfogó világát, amely az emberiségnek irányt mutatott, amelyből mitológiák, istenek és jelképek születtek. Hisz az élet ősi dramaturgiájában, a sorsban, a tisztességben, a világosságban, az alázatosságban, a derűben, a tér és idő egyensúlyában, a bátorságban, amelyik nem azt kérdezi, mi és mennyi, hanem, hogy ki és kinek. Épületei az emberségesség és tisztesség szentélyei.

Építészet a filozófia (antropozófia), pszichológia és az intellektus, az örökség, a történelem, a mitológia, a művészet, a kézművéség, a szellem és a gondolat szépsége, a funkcionalitás keveréke, és még hosszan sorolhatnánk.

Makovecz Imre rögös utat járt be. Új mércéket és szabályokat próbált felállítani, ezért szembesülnie kellett bírálatokkal és akadályokkal. Ez az úttörők sorsa. Ma legendának számít, s általa mi is e legenda részévé váltunk azokkal együtt, akik felléptek itt, s akik újra és újra csodálattal állítják, hogy ilyen szép teremben még sohasem jártak. Mindig büszkeséggel fogadjuk a dicséretet.

IN MEMORIAM BARTHA ZOLTÁN

1915–2009

94 éves korában csendesen elment az öreg festőművész, aki életének felét könyörtelen harccal töltötte apósa, Medgyaszay István hagyatékának megőrzéséért. Aki ismerte, azt gondolta, addig nem engedheti meg magának, hogy elhagyja önként vállalt örökhelyét, amíg mindent el nem rendezett, amit ennek a valóban páratlan értékű életműnek a védelmében nemcsak maga megerősíthet, hanem megtenni szükségesnek lát. A küldetés javát biztosan teljesítette, csakhogy maximalista volt egy minimalista korban, a saját természetes emberi normái szerint látta világot, de a világ nem az ő normái szerint működött. Ezért tűnt Don Quijote-i figurának, amikor például a veszprémi színház átalakításának megakadályozásáért, a Medgyaszay-féle állapot helyreállításáért küzdött tervezővel, várossal, műemléki hatóságokkal szemben. Harminc évvel később tervezők, város, műemléki hatóságok feltehetően belátták, hogy feleslegesen pusztítottak el akkor fel nem ismert nagyságrendű értékeket. Megdöbbenő, hogy az elkötelezett, hűséges Bartha Zoltán volt az, aki Medgyaszay igazi szellemi rangját elsőként ismerte fel, méghozzá a maga teljességében, holott a Mester a köztudatban a mai napig nem került méltó helyére. Következésképpen ragaszkodott ahhoz, hogy aki az általa az enyészettől megmentett rajzi, tárgyi és fotóhagyatékot használni akarja, az ne csak saját kutatási eredményeit gyarapítsa, sőt, ne is csupán Medgyaszay hírért vigye szét a világban, hanem tegyen is valamit a hagyaték érdekében, úgy vállalja fel a maga teljességében a Medgyaszay által kijelölt kultúrmisszió útját, ahogy azt maga Bartha Zoltán tette. Nagyon nehéz volt vele egyezsége jutni, mert elveiből nem engedett, de érezni és tudni lehetett, hogy az volna a normális világ, amelyben ezekért az elvekért nem kell folytonos harcban állni. Ha lerombolják, átalakítják, meghamisítják Med-

gyaszay műveit, akkor az a világ ne is akarja a rajzait publikálni, őt az építészettörténet nagyjai közé emelni.

Bartha Zoltánnak nem magaválasztotta csillaga volt Medgyaszay; a családi kötelék jelölte ki számára az utat, amelyet becsülettel, és eléggé aligha értékelhető eredményességgel végigjárt. Nemzetközileg elismert magánműzeum maradt utána szakszerűen rendezett rajztárral. Mindent saját erőből hozott létre, a kiállítási anyagokat, közöttük a nemzeti építészet történetének legbecsebb darbjait a háborús dúlásból mentette ki, kéziratokat, üvegnegatívokat, festményeket. Bartha Zoltán igazi, főiskolás korában választott mestere Rudnay Gyula volt, s ha a sors nem Medgyaszay életművének képviselőjét bízta rá, valószínűleg jóval nagyobb lenne a Rudnay életmű ismertsége és elismertsége. Építészként azt kell mondanom: hálás vagyok a sorsnak ezért a fordulatért, ami azonban nem gátolta meg Bartha Zoltánt, hogy hatalmas kéziratban rendezze festőművész példaképének rá hagyott emlékeit, amelyeket hosszú időn át fenntartott folyamatos beszélgetéseiket követően éjszakákat átvirrasztva jegyzetelt le. Nem tudom felmérni, festőművészként, a nemzeti festészetet Medgyaszay nemzeti építészetéhez hasonlóan megteremteni vágyó Rudnay tanítványaként, de biztos, hogy áldozatos életműve nélkül Medgyaszayra vonatkozó ismereteink, kutatási lehetőségeink a mai tőredékére szorítkoznának.

Az egykor – több-kevesebb joggal – mindenkiben ellenséget sejdítő, mogorva és elutasító emberből aggyatán korára, ahogyan értékmentő tevékenysége egyre több (bár korántsem elegendő) általa is elismert eredményhez segítette, megbékélt, közvetlen, lágy, átszellemült lényé vált, aki küzdelmeiből nem haragot, csak szeretetet, odaadást visz magával.

Gerle János

VÁNDORISKOLA 2009 • Idén a Vándoriskola felvételi témája egy medvefarm fogadóépületének vázlatlatterve volt Veresegyház határában. A kiírásra 13 pályázó adta be tervét, akik közül a mesterek döntése alapján az alábbi hat fő nyert felvételt: Csóka Balázs, Kis Kálmán, Madár Ivett, Nemes Dávid, Szakos Hajnal és Szilágyi Szabolcs.

A diplomavédésre három fő jelentkezett. Barabássy Alice, egy backamadarasi lakóházzal, Papp Dávid Béla egy

miskolc-tapolcai és Terdik Bálint egy tahitótfalui lakóházzal. A mesterek egyöntetű véleménye alapján a diplomázók magas színvonalú munkákat mutattak be. A megvalósulásig végigvitt épületek tükrözték, hogy készítők elsajátították az önálló tervezői munka gyakorlásához szükséges képességeket. Diplomájukat sikeresen megvédték.

A diplomás vándorok egyik jövő évi számunkban mutatkoznak be.

7 086600 600393

09003